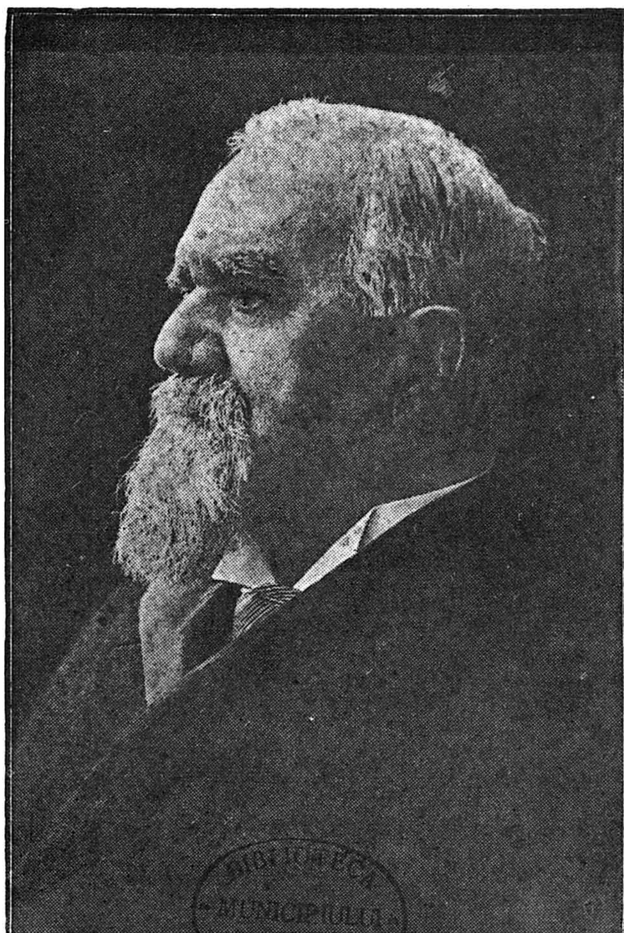
ION PETROVICI

TITU MAIORESCU

1840—1917

BUCUREŞTI
EDITURA CASEI ŞCOALELOR
1931

T. Maiorescu

CUVÂNT ÎNAINTE

Figura lui Titu Maiorescu, ocupă un loc dominant în cadrul amintirilor mele, astăzi aşa de aşezate, că nu mai există primejdia unei revoluţii «copernicane» care să le deplaseze centrul şi să le schimbe perspectiva.

Mi-a fost profesor la Universitate şi m'a înrîurit profund; mi-a fost îndrumător în tinereţe şi mi-a dat sfaturi preţioase, iar până în ziua unui diferend politic, de la care nu ne-am mai văzut niciodată, m'a onorat cu relaţii personale de care eram extrem de măgulit.

Dar independent de elementul duios al suvenirelor — şi aci îmi vine în minte cu deosebire dimineaţa în care voind să cunoască condiţiile în care trăesc, m'a vizitat acasă, în odaia mea de student, el, omul cu părul alb şi de-atâtea ori ilustru — aparte, zic, de orice consideraţii subiective, personalitatea lui Maiorescu mă atrage ca o vrajă, prin acea armonie şi nobleţe, rare chiar în epoca lui de selecţie mai aspră, necum

în raport cu trivializarea vieţii noastre publice, pe care au adus-o revărsarea puhoaelor şi răsturnările de ierarhie socială, din ultimii ani.

De şi fără sânge albastru, fiu de inspector şcolar, ai fi pus mâna pe dânsul dintr'o sută, dacă ţi s'ar fi cerut să alegi un descendent de viţă veche, un boier autentic, la care calitatea spiţei să se străvadă în intreaga lui fiinţă. Şi apoi înfăţişa atâtea faţete captivante, dacă mai pătrundeai în intimitatea lui!

Despre Titu Maiorescu, am scris de mai multe ori, necontenit convingându-mă, chiar după ce îl fixasem într'un studiu mai întins, că nu istovisem subiectul, nici chiar din punctul meu de vedere şi mai aveam încă lucruri de spus. De aci revenirea pioasă la acelaş subiect, reluarea aceleiaşi teme, complectând mereu fie cu un detaliu, fie cu subliniarea mai reliefată a unei trăsături, portretul pe care îl aveam în minte şi pe care am năzuit, cu cât mai mare exactitate, să-l pun şi la dispoziţia altora.

Diferitele studii şi articole, pe care le-am scris la intervale în jurul lui Titu Maiorescu, sunt până astăzi fie răzleţite prin reviste, fie, la întocmiri de volume, aşezate în cărţi deosebite. Din socotinţa utilităţii de-a le concentra într'o singură carte, care să poarte numele marelui dascăl şi armoniosului cugetător, a ieşit volumul de faţă, în care figura lui Titu Maiorescu se complectează treptat prin adăugiri succesive, chiar dacă

acestea nu au forma stringentă a unor paragrafe sistematice, ci isbucnirea mai liberă a unor redactări de sine stătătoare.

Nici chiar acum nu am putut strânge laolaltă absolut tot ce-am scris despre Maiorescu şi în legătură cu el, fiindcă n'am voit să introduc decât capitole întregi, nu şi fragmente de capitole.

Astfel am lăsat pe din afară partea care se referă la dânsul, din studiul meu: «Kant şi cugetarea românească», de-asemeni partea care îl priveşte din articolul: «O convorbire filosofică». şi poate şi altele.

In schimb în apendicile cărţii tipăresc câte-va scrisori pe care le posed dela el: unele pe care mi le-a scris, pe când eram la studii în streinătate, iar alta, îndată ce mi-am deschis cursul de filosofie, ca foarte tânăr profesor la Universitatea din Iaşi

Am crezut că e bine să dau textul întreg al unor scrisori din care am folosit extrase în paginele mele, apoi să ofer publicului câte-va şire necunoscute din acea proză maioresciană, cizelată cu aceiaşi îngrijire, în orice ocaziune, şi în sfârşit ca să se vadă încă odată solicitudinea pe care ştia s'o poarte elevilor săi, găsind întotdeauna cuvântul care luminează şi întăreşte, chiar dacă putea trezi cu dânsul ş'o exagerată credinţă despre sine.

Martie 1931. I. PETROVICI

Titu Maiorescu

TITU MAIORESCU [1])

Dacă strălucitul profesor de filosofie Titu Maiorescu ar fi fost ș'un filosof original, a cărui concepțiune despre lume, scoțând-o din jerba cugetării filosofice mondiale, să lase un gol neîmplinit, atunci conținutul acestui articol se înțelege dela sine c'ar fi fost rezumarea cât mai exactă și mai vie a caracterelor concepțiunii, odată cu analiza și critica lor. Dar Titu Maiorescu n'a lăsat o astfel de operă după dânsul și nu se poate vorbì despre o filosofie a lui Maiorescu așà cum se vorbește despre una a lui Descartes, Leibniz, Kant sau Spencer — nici măcar cât despre acea a unor

1) Apărut în «Viața Românească» Septembre 1923, apoi în «Figuri dispărute» 1924 și ulterior în «Studii istorico-filosofice» (Editura Casei Școalelor).

filosofi mai puţin uriaşi, ca Victor Cousin, Jouffroy, Thomas Reid, Fries, etc... şi nici chiar în măsura în care se vorbeşte despre opera filosofică a compatrioţilor săi Vasile Conta sau A. D. Xenopol.

Ne-ar rămâneà atuncea într'o asemenea cercetare să scoatem la iveală influenţele suferite şi împrumuturile făcute de Maiorescu dela alţi cugetători în scrierile sale filosofice, precum şi'n acele lucrări care, fără a fi de filosofie propriu zisă, pornesc totuşi în deobşte dela principii filosofice şi sunt animate de un suflu de cugetare înaltă. Ar fi să vedem căror curente şi căror maeştri ai gândirii Maiorescu a fost tributar, ce anume filosofi i-a pus la contribuţie în cercetările şi studiile sale, ce şcoală sau ce şcoli filosofice a reprezentat. Ar fi să arătăm de pildă că estetica sa în laturea ei metafizică a fost înrâurită de Schopenhauer (teoria contemplării impersonale în care individualitatea dispare), iar în partea ei tehnică — de teoriile hegeliane (probabil prin intermediul esteticianului Vischer); că metodologia sa, în deosebi în paragraful inducţiunii, este vasală Logicei inductive a

lui John St. Mill; că evoluţionismul lui Herbert Spencer l-a aşezat la baza concepţiunii sale politice potrivit cu care condamnà orice salturi în reforma legislativă; că acelaşi evoluţionism îl ajută să scape de consecinţele pesimiste ale metafizicei schopenhaueriane, făcându-l să nădăjduiască într'un progres de ameliorare treptată; că definiţia lui Comte: „Savoir c'est prévoir“ şi-o însuşise pe de-a'ntregul şi că erarhia ştiinţelor din sistemul aceluiaşi filosof îl făceà să ceară omului politic o cultură mai vastă decât oricărui alt specialist, întrucât sociologia presupune cunoştinţa prealabilă a tuturor ştiinţelor pozitive. In sfârşit că mai presus de toate aceste influenţe triate de mintea sa armonică, şi dominându-le pe toate, erà teoria *apriorismului Kantian,* căruia Maiorescu îi dăduse o adesiune necondiţionată şi formà oarecum axa judecăţii sale filosofice. Potrivit cu această teorie, care acordà raţiunii un rol covârşitor în elaborarea ştiinţei pozitive, făcând-o să dicteze materialului sensibil, iar nu să se mărginească a-l înregistrà; potrivit cu această teorie care făceà din calculul matematic cheia ştiinţei

(Maiorescu repetà într'una faimoasa frază a lui Kant: există atâta ştiinţă, cât calculul matematic se poate aplicà), iar din acest calcul o dezvoltare a formelor înăscute de spaţiu şi timp; potrivit cu această teorie în care Maiorescu vedeà un adevăr neclătinat, — combate teoria silogismului lui Mill, arătând că premisa majoră în multe împrejurări nu este scoasă din cazuri particulare ci este o regulă care le precedează şi domină, tot aşa precum legile raţiunii domină, datele experienţii; combate de asemeni teoria după care acelaşi Stuart Mill explică axiomele ca asocieri psihologice indisolubile; în sfârşit combate tot ceiace este explicare empiristă, tot ce caută să ignoreze aportul raţiunii noastre la înfăptuirea cunoştinţii noastre ştiinţifice. Să mai menţionăm că tot din cauza aceleiaşi teorii a criticismului Kantian, Maiorescu are o ţinută ironică în singurele două ocazii în care vorbeşte despre încercările filosofice ale celor doi compatrioţi ai săi: faţă de Conta învinuindu-l că prin explicările sale empiriste ale ideii de spaţiu comite cu naivitate un

cerc vicios[1]), iar despre A. D. Xenopol, spunând — ca unul care înțelegeà prin lege un raport exprimabil matematicește — că „se vede încurcat în formularea unei pretinse legi istorice“ [2]).

Arătarea amănunțită a acestor influențe — pe care în formă de schiță am făcut-o și

1) Vezi *Logica*. Teoria demonstrației § 56.

2) *Critice* Vol. III, Editura «Minerva», pag. 37.

Să adaug că din cauza aceleiași concepții stricte despre știință și lege științifică, Maiorescu erà sceptic nu numai față de pretențiunile istoriei, menită a nu eși din individual, ci chiar asupra sociologiei care năzuește a formulà raporturi generale. Indoiala față de caracterul științific al sociologiei i-o dădeà incertitudinea prevederilor din domeniul ei. In privința asta erà cu orice prilej necruțător. Așà pentru a cità un exemplu pe care îl am mai la îndămână, putând folosì chiar propriile cuvinte ale lui Maiorescu, voiu reproduce câtevà rânduri dintr'o scrisoare care mi-a trimes-o (în Februar 1906) ca răspuns la o scrisoare a mea, în care îmi permisesem a-i da un consiliu într'o chestiune care îl priveà pe dânsul dar — dată fiind diferența de vârstă și de situație care erà între noi (eu eram tot la studii, în străinătate) — avusesem precauția de-a nu-l înfățișà ca un «sfat», ci ca o «prevedere» a ceia ce va face el singur:

«Cu «prevederea» D-tale în privința... s'a întâmplat cum se «va fi întâmplând adeseori cu asemenea prevederi (și aceasta «încurcă pozitivarea sociologiei): s'a realizat *fiindcă* mi-ai co«municat-o. ...De unde rezultă că scrisoarea D-tale nu a cuprins o simplă prevedere, oarecum teoretică, ci a devenit un element «cauzal și s'a amestecat în viața practică. Ce complicări ale «sociologiei izvorăsc din acest exemplu *tipic!*»

noi în rândurile anterioare — este desigur o sarcină pe care un istoric și-o poate luà și o lucrare ce poate aveà un sens. Totuși din capul locului cetitorul poate pune întrebarea, la ce bun această cercetare? Ce anume justifică facerea ei? Justificarea acestei căutări a tuturor influențelor și împrumuturilor filosofice, cărora nu li s'au adăogat și creațiuni speculative proprii, nu poate fi decât una singură: însemnătatea persoanei care a făcut aceste împrumuturi. Dar însemnătatea acestei persoane nu se poate demonstrà prin faptul că a împrumutat idei dela alții și cercetarea împrumuturilor făcute poate dovedì orice vreți, afară de superioritatea și valoarea persoanei .însăși. Insemnătatea cuiva stă nu în ceiace a luat dela alții, ci în ceiace a avut în sine și a făcut el singur. De aceia, dacă — după ce am constatat că Maiorescu nu poate contà cu o concepțiune proprie în istoria cugetării mondiale — ne-am mărginì la arătarea părinților filosofiei sale, pe care n'a putut să-i depășească, n'am da prin asta nici o socoteală de mărimea reală a acestei perso-

nalităţi, care a dominat o epocă şi a lăsat brazde neşterse pe urma activităţii sale.

Despre acest lucru avem în primul loc de dat socoteală, şi pentru asta trebueşte să ne coborîm în mijlocul epocii în care el a trăit și — dacă e posibil — să ne transpunem, ajutaţi de tot ce ar puteà să ne ajute, în însuși sufletul lui.

Titu Maiorescu (născut la 1840) făcuse în tinereţe studii excelente. Osebit de bazele foarte serioase pe care le-a dobândit la Theresianum în Viena, s'a adăpat adânc la filosofia germană idealistă care s'a desvoltat către finele sec. al XVIII-lea, și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, întrecând în strălucire filosofia tuturor popoarelor dela aceiași epocă. Această pregătire și-a făcut-o la facultatea filosofică din Berlin, între anii 1858—1861, unde profesà atunci antihegelianul Trendelenburg (autorul apreciatei scrieri: Logische Untersuchungen), credinciosul hegelian Michelet, de altfel acesta mai mult frazeolog, precum și hegelianul clătinat în credinţele sale Karl Werder care, deşì propuneà de pe catedră doctrina lui Hegel, l-a sfătuit în particular

pe Maiorescu să se ocupe de Schopenhauer pentru a ajunge prin el la Kant („Critica raţiunii pure“) ca la un isvor ce ar trebuì din nou desfundat“ [1]).

Hegelianismul slăbit pe catedra universitară îşi găsise refugiul într'o societate filosofică berlineză, din care îl vedem făcând parte şi pe Maiorescu. In organul acestei societăţi, *Der Gedanke, philosophische Zeitschrift*, Volumul II (pag. 112), aflăm o lungă discuţiune contradictorie asupra unei conferinţe de estetică ţinută de

1) Aceste amănunte le am dela Maiorescu însuşi, într'o scrisoare din 9 Iunie 1906.

Faptul că cel dintâiu contact cu filosofia kantiană, îl avusese *prin mijlocirea lui Schopenhauer şi prin interpretarea lui*, se cunoştea de altfel şi prin chipul cam schopenhauerian, în care Maiorescu prezenta mai târziu la catedră sistemul filosofic al lui Kant. Fără a se deda la excese romantice în genul nuvelii lui Eminescu «Sărmanul Dionis», Maiorescu înfăţişa totuş idealismul kantian cu unele aspecte poetice şi metapsihice, care derivau din Schopenhauer, dar care erau absente la Kant. Poate că această împrejurare a constituit un mijloc de-a împrieteni mai lesne pe tinerii ascultători cu severa filosofie kantiană, dar mai târziu aceştia au trebuit să se degajeze pentru a se apropia de Kant cel autentic. La noi «Zurück zu Kant!» nu ar avea deci semnificaţia pe care a avut-o în Germania, ca o reacţie în contra speculaţiilor hegeliane; ci ar putea să însemne o reacţie în contra interpretării prea personale a lui Schopenhauer.

Maiorescu la acea societate. Ca principal adversar al tânărului filosof român, reproşându-i în special că definiţiile şi conceptele de care se servise, nu erau destul de *hegeliane,* întâlnim pe cunoscutul Ad. Lasson, mai târziu profesor la Universitatea din Berlin, rămânând de asemeni toată viaţa un hegelian constant şi nesdruncinat. Maiorescu a răspuns obiecţiunilor, printr'o replică foarte ordonată, în care — după obiceiul său de toată vieaţa — caută să-şi pună adversarul în contrazicere, aşezându-i demonstraţia alunecoasă în silogisme limpezi şi stricte.

Am dat toate aceste relaţii nu pentru a stăruì în chestia stabilirii influenţelor, ci pentru a arătà, cu ajutorul câtorva detalii, în ce atmosferă de cultură temeinică, la ce izvoare de gândire culminantă, în ce metodă riguroasă şi-a format sufletul şi cugetarea Titu Maiorescu.

Totodată organul societăţii berlineze ne poate stà ca o mărturie de câtă vază se bucurà în cercuri intelectuale, din care făceau parte oameni care au ajuns nume cunoscute în Europa, foarte tânărul nostru

compatriot. Şi străbătând paginile în care îl vedem cu cinste într'o pleiadă de capete creatoare[1]) ai simţimântul că fusese hărăzit şi dânsul aceloraşi destine, nepărând întru nimica mai puţin înzestrat ca alţii...

Intre acestea, terminându-şi studiile, Maiorescu s'a întors în ţară. Rar se va fi văzut o antiteză mai isbitoare ca aceia între lumea apuseană din care veneà şi lumea în care soseà. Mărginind contrastul la raportul cultural: de-oparte erau înălţimi intelectuale ameţitoare, cultură bogată, criterii sigure de-a deosebì drumul bun de drumul cel rău; de alta nu numai sărăcie jalnică, dar şi confuziune absolută între ce este adevăr şi eroare, ştiinţă şi pretenţiune, artă şi contrafacere. Tânărul deprins cu severitatea criticistă şi strălucirea culturală a mediului pe care îl părăsise, trebue să fi avut, venind în patria sa, impresiunea deprimantă a omului care nu ştie de ce să se apuce.

In orice caz cu ochiul său ager a văzut imediat un lucru: că dacă ar fi vrut să

1) Intre alţii se află şi Lassalle, viitorul agitator socialist.

continue a lucrà în direcţia în care căpătase viteză iniţială şi avânt speculativ — la rezolvirea problemelor filosofice eterne, cercând să meargă mai departe de punctul unde se ajunsese în acel moment — trebuia ori să se expatrieze, ori să se izoleze complect de viaţa şi atmosfera patriei sale, rămânând absolut strein şi fără nici o influenţă asupra evoluţiei ei culturale. Un lucru îi păreà absolut exclus: să trateze ca *scriitor român* chestii care depăşeau cu mult nivelul intelectual al ţării şi interesul cetitorilor ei. Un altul s'ar fi îngrijit poate mai puţin de chestia aceasta, scriind pentru mai târziu... La Maiorescu, care pe lângă latura de logician, o aveà şi pe-aceia de psiholog realist, această chestie nu suferea discuţie: un autor trebue să se conformeze situaţiei şi înălţimii mediului său, numai astfel putând exercità o influenţă, la care are dreptul şi datoria să aspire.

In admirabilul său articol „Progresul adevărului", vrând să zugrăvească peripeţiile unui adevăr nou, izvorît într'o minte creatoare, până ce ajunge să fie primit de celelalte capete mai puţin luminate, pune ca o

condiţie de sine înţeleasă pentru lansarea adevărului cel nou:

„Presupunem, că a ales (autorul) *un timp oportun* şi că nu este vorba de-o concepţiune în afară de *atmosfera actualităţii,* ci de o idee, deşì nouă, dar născută din chiar mijlocul luptelor intelectuale ale *epocii în care trăeşte şi ale poporului din care s'a născut*“ 1).

De-asemeni e caracteristic cum în articolul critic: „Literatura română şi streinătatea“ 2). Maiorescu — făcând un inventar al activităţii noastre ştiinţifice până în 1908 — nu ia în consideraţie decât lucrările de Istoria *Românilor,* filologia şi literatura *română,* arheologie privitor la lucruri aflate în *ţara noastră,* în sfârşit geografie, zoologie şi botanică referitor la solul nostru — aşa dar la cercetări care, după părerea sa, aveau singure rost şi raţiune în actuala fază a vieţii noastre culturale.

In aceiaşi ordine de idei să-mi fie îngăduit a povestì ş'o amintire personală. Când

1) *Critice*, ed. Minerva», vol. II, pag. 250 şi 251

2) *Critice*, ed. Minerva , vol. III, pp. 7 - 40.

au eşit de subt tipar primele exemplare din lucrarea mea de logică: „Teoria Noţiunilor“ (în 1910) am dus un volum lui Maiorescu. După ce şi-a aruncat câtevà momente ochii prin carte şi-a observat că nu e vorba de-o scriere de popularizare a doctrinei existente, ci de-o încercare de-a modificà această doctrină abstractă prin contribuţii personale, mi-a spus numaidecât următoarele vorbe: „Toate bune, dar un lucru: o astfel de scriere nu e prematură la noi? Eşti convins că s'a ajuns cu evoluţia noastră culturală până la acest gen de lucrări?... Apoi după o pauză, continuă mai departe: „Vezi cazul lui Rădulescu-Motru. El e foarte fecund şi are lucruri bune. Dar pare-mi-se că, din cauza pe care ţi-am spus-o, scrierile lui curg pe deasupra“.

Având dela început această convingere şi văzând situaţia care erà în ţară în clipa întoarcerii sale din streinătate, Maiorescu a înţeles că, dacă voeşte să se insereze în viaţa noastră culturală, cu gândul oricât de îndrăzneţ de-a o ajutà să se desmeticească şi de-a o împinge mai departe, trebue să renunţe de-a stăruì pe calea speculărilor

filosofice proprii, având de luptat în de-ajuns cu sarcina de-a ridicà atmosfera intelectuală a țării până la nivelul acelor adevăruri, care în lumea apuseană deveniseră clasice și formau un bun câștigat al spiritului omenesc.

Din simțimântul că un cap cugetător nu trebue să se izoleze de nevoile timpului și ale locului în care trăește, țesându-și în singurătate o pânză de păianjen ce-i slujește numai lui, din acest simțimânt care în conștiința aspră a lui Maiorescu trebue să fi înfățișat totodată ceva din imperativul unei *datorii* (Vasile Conta, de pildă, urmând vocațiunii sale filosofice, a scris lucruri care depășeau cu mult stadiul culturii noastre și n'a avut astfel nici o repercusiune asupra ei), Maiorescu și-a pus talentul, inteligența și energia în serviciul trebuințelor locale, a devenit unul din factorii cei mai însemnați ai progresului nostru cultural-național, dar prin chiar aceasta, părăsind terenul speculărilor originale, erà fatal să-și micșoreze importanța sa mondială, îngustându-și strălucirea propriei sale biografii. Intr'un articol pe care l-am scris cu ocazia unei ani-

versări a lui Maiorescu (intră în cel de-al 70-lea an)[1]), relevam această jertfă făcută de dânsul pe altarul culturii noastre naționale și comparam fapta lui, cu acea a unui codru (personificat firește) care renunță la o parte din mantia sa bogată „pentru a dà lemne vetrelor sărace care i se adăpostesc la poale“ sau cu gestul acelui împărat roman „care și-a rupt fâșii din cămașa lui cea scumpă pentru a legà rănile tovarășilor săi“. Vorbeam cu multă siguranță despre un sacrificiu pe care nu aveam mijlocul să-l verific, dar despre care aveam un fel de intuițiune. Cred că nu e de prisos să adaug pentru a întărì valoarea interpretării mele, că Maiorescu, după lectura acelui articol ocazional, a ținut să-mi comunice impresiile sale și să-mi spue între altele: „Mi-ai ghicit sufletul!“.

Neapărat că ar fi o sarcină himerică pentru oricine ar voi să și-o ia asupră-și, să caute a întrezărì ce-ar fi dat Maiorescu în filosofia universală, dacă n'ar fi cotit pe drumul pe care i-l indicà starea de lucruri

1) Vezi *Cultura română*, an. 1909.

din ţara lui. Nici măcar faptul că ar fi dat cu siguranţă cevà de seamă, nici asta nu poate nimeni s'o *demonstreze,* acelora care s'ar îndoì. Chestia rămâne desigur obscură ca orice chestiune care începe cu „ce-ar fi fost dacă“, — şi aparţine mai mult credinţelor individuale. Intrucât mă priveşte eu cred sincer că rămas în mediul în care studiase, ori putând să se desvolte în unul similar, Maiorescu ar fi produs lucrări filosofice cu proprie pecete, ş'ar fi avut un nume mai cunoscut decât astăzi, când este celebru numai între hotarele ţării lui. Mă face să cred atât modul în care debutase în străinătate cât şi unele pagini cari, deşì înglobate cadrului intereselor locale — cu mult mai modeste decât acel al preocupărilor apusene — scânteiază totuşi de o fineţe de cugetare şi de o perspicacitate de analiză de care nu pot dispune decât oamenii aleşi. Aşà e de pildă articolul despre care am mai pomenit odată: „Progresul adevărului“, în care autorul ajunge, după o subtilă şi personală analiză psihologico-socială, la o formulare tipică — valabilă oriunde — a vicisitudinilor adevărului, dela

naştere, la triumful său. Mă fac s'o cred de-asemenea anume lucruri din prelegerile sale universitare, unde aruncà din când în când, ca întregire sau critică a sistemelor filosofice, câte-o idee câtuşi de puţin banală, ce e dreptul nu destul de sprijinită de acel aparat de dovezi care să-i deà împământenire într'o filosofie ştiinţifică, şi veşnic cu acel aer caracteristic misiunii ce şi-o atribuise: de-a stimulà, fără a adâncì personal prea mult lucruri care l-ar fi condus la creaţii proprii, nepotrivite cu faza desvoltării de-atunci a ţării lui.

Neapărat acum că o întrebare urmează aproape dela sine. Prin faptul că Maiorescu a *putut* să renunţe la ceeace am spus că a renunţat şi a acceptat să fie omul timpului său şi-a nevoilor imediate ale ţării, aceasta să nu dovedească oare că demonul creator-filosofic nu erà prea puternic la dânsul, aşa de puternic, de pildă, cum se aflà la Conta, în sufletul căruia dorul speculaţiunilor şi nevoia explicărilor supreme l-au făcut să treacă cu vederea starea culturii româneşti şi, izolându-se de dânsa, să producă acea operă speculativă, care fatal a trecut neob-

servată atunceà, fiind cu mult de-asupra mediului înconjurător.

Fireşte, acestei întrebări i-am puteà tot aşa de bine opune o alta: oare Conta n'ar fi renunţat la fel şi dânsul, dacă şi-ar fi simţit cât Maiorescu însuşirile trebuitoare pentru a se înhămà la o operă câtuşi de puţin uşoară — croirea unei albii fireşti şi regulate începutului de cultură românească ce şerpuià capricios şi zăpăcit?

In orice caz, oricât ar păreà de infructuos să ne aventurăm în astfel de chestii conjecturale, am puteà totuşi spune, călăuziţi de acea intuiţiune, căreia Bergson îi atribue o aşà de magică putere, că Vasile Conta pare să fi avut o imaginaţie constructivă mai bogată decât Maiorescu, o imaginaţie care puteà mai greu să fie redusă la tăcere şi care, trecând peste orice considerări de oportunitate, l-a avântat pe drumurile ispititoare ale metafizicii, unde adevărul se îmbină cu poezia, şi raţionamentul se înfrăţeşte bucuros cu fantezia. Spiritul filosofic al lui Maiorescu aveà ca trăsură de căpetenie latura *logico-critică* (pe lângă gustul estetic şi oarecare fineţe psihologică), şi cu aceste

însuşiri a putut mai lesne să renunţe la cercetări teoretice proprii devotându-se cu căldură ţelului arătat. Maiorescu a preferat tuturor disciplinelor filosofice, logica, ale cărei operaţii le mânuià ca un artist. Această preferinţă ne spune şi ne lămureşte pentru chestia noastră foarte mult. Dintre toate ramurile filosofice, logica este aceia care nu posedă un domeniu special de fapte concrete. Ea nu se ocupă cu fapte, ci cu forme. Ea nu se mărgineşte la un anume teren, fiindcă stăpâneşte în toate; ea nu explică, ci orândueşte; ea fixează regulele după care se clasifică, se îmbină, se coordonează toate fenomenele; ea aşează toate la locul lor firesc şi în înlănţuirea lor necesară; ea dă criteriul suprem al adevărului şi este cheia ordinei universale.

Maestrul acestei discipline de „ordine" şi „organizare", unde dela cunoştinţa teoretică se trece pe nesimţite la arta practică, întrucât ea este pe lângă o anatomie a spiritului cugetător şi o medicină care îi lecueşte slăbiciunile, maestrul unei astfel de discipline se puteà decide mai lesne să fie un mare practician, cu renunţarea desigur

la gloria cercetărilor teoretice. Şi e caracteristic că rolul pe care îl are logica între ştiinţe l-a avut Maiorescu în cultura românească. A eliminat ce erà falş, a coordonat ce erà bun; a suprimat anarhia, a retezat avânturi greşite, a indicat lacunele şi sistema de a le acoperì. El este marele organizator al culturii noastre neînchegate şi pe alocuri deviate dela drumul ei natural. Deşi însuşirile sale caracteristice îl pregătiseră minunat pentru această operă şi cu toate că talentul său precumpănitor formalist şi critic nu l-ar fi dus poate la vaste construcţii metafizice, chiar dacă ar fi avut răgazul şi mediul necesar, — totuşi rămânem cu credinţa că Maiorescu, în alte împrejurări, ar fi produs contribuţii originale la filosofia universală, cel puţin în logică şi teoria cunoaşterii, în analiza estetică şi psihologică (o mostră pentru aceasta din urmă — deşì mai mult cu intenţii de popularizare — este articolul „Din Experienţă“. Critice, Vol. II). Deaceia cu toate restricţiunile ce ne-am adus singuri în acest domeniu conjectural, rămânem la credinţa că, din cauzele arătate, Maiorescu — deşì a săvârşit o mare operă

în cultura națională — nu și-a dat întreaga sa măsură de cugetător, așa că se poate vorbì despre o jertfă, cu cele mai bune temeiuri și cu toată seriozitatea.

Neapărat nu știm dac'am puteà susține că momentul în care a început sacrificiul, a fost numaidecât o clipă de durere. Conștiința omenească dacă uneori vestește, adesea însă învăluie adevărul și nu te face totdeauna să simți cu claritate, în clipa când apuci pe o cale, toată paguba pe care vei aveà-o prin faptul că n'ai urmat o altă cale. Poate chiar clipa iremediabilului sacrificiu va fi apărut de data aceasta ca cevà comod, întrucât opera de-a dirijà și ridicà pe alții până la tine, care te afli cu mult deasupra, te dispensează de sforțările mai grele, necesare pentru a te distinge într'un mediu superior. Durerea va fi venit atunci când vine în deobște: mai târziu, după trecerea anilor, când omul privește îndărăt cu melancolie și vede ce-ar fi putut să fie dacă ar fi apucat-o pe alt drum. Dar cu sau fără suferință, în cazul nostru, sacrificiul a avut ființă, din cauzele și împrejurările care l-au impus!

Titu Maiorescu s'a socotit toată vremea ca omul unei epoci de tranziţie, dela o fază anarhică cu pretenţii culturale, către o fază de cultură adevărată. El aveà de pregătit o vreme nouă, care nu puteà fireşte răsărì dintr'odată. Rolul pe care şi l-a luat, ajutat de educaţia pe care o primise în occident, a fost acela de *valorificator* şi *indicator* de *criterii*. El a crezut că nu are de scris decât prefaţa la timpuri care au să vie. Intrarea în fond şi'n amănunte rămâneà sarcina altora, iar cât priveşte lucrările filosofice propriu zise, trebuià încet-încet creiată mai întâiu o atmosferă în care ele să se poată desvoltà şi să poată fi luate în seamă.

Acest rol pe care şi l'a asumat, cu complectă abstracţiune poate de ambiţiunile lui iniţiale, explică o mulţime de lucruri pe lângă faptul principal de-a se fi mărginit la filosofie aplicată trebuinţelor locale ale ţării. Se explică bunăoară (ţinând mai ales seamă că nu erà o fire prea duioasă) interesul deosebit şi dragostea pe care o acordà totdeauna tinerilor studioşi şi acelora care îi păreau să aibă o scântee de talent, — fiindcă într'înşii vedeà pe oamenii

epocii de construcţie propriu zisă, pe care dânsul numai o preparà. Se mai explică desigur şi faptul pentru care au făcut mult tapaj pe vremuri adversarii săi, anume: de a nu fi citat întotdeauna pe autorii străini de-ale căror idei se serveà în scrierile sale. Maiorescu îşi simţeà o misiune de dascăl al ţării sale, culturaliceşte desorientată, de organ al civilizaţiei mondiale într'o ţară înapoiată şi atunci, când e prea mare distanţa din lumea de unde transporţi luminile la aceia unde le aduci, chestia citărilor erudite capătă cu totul alt aspect. El voià să fie un îndrumător care prezentà ideile aduse din străinătate, nu cu autoritatea unui nume, ci cu acea a unor demonstraţii stringente şi impersonale. Ş'apoi e caracteristic cum la toate începuturile culturale într'o ţară, autorii cei mai de seamă intercalează chiar în opera lor pasagii din autorii mai vechi, fără a simţì trebuinţa strictă de trimiteri la text. Aşà bunăoară în Essayurile sale, Montaigne, cel dintâiu filosof francez demn de acest nume şi un reprezentant caracteristic al unei laturi a geniului francez, introduce fără citare fragmente de-ale vechilor scep-

tici, în special de-ale lui Sextus Empiricus depozitarul scepticismului antic. Şi Montaigne făceà o operă teoretică, cu pretenţia de a plutì pe de-asupra timpurilor, pe când Maiorescu făceà operă practică, legată de necesităţile unei epoci determinate. De altfel e momentul s'o spunem, că în această *aplicaţie* a unor principii în genere împrumutate, Maiorescu a reuşit să fie original, iar articolele sale de îndrumare critică nu preţuesc numai prin valoarea principiilor de bază, ci şi prin maniera excelentă a aplicaţiunii lor. Studiile lui Maiorescu au cel puţin aceiaşi originalitate, pe care o au în ştiinţa aplicată maşinile, care se bazează ce e dreptul pe principii ştiinţifice cunoscute, dar au meritul propriu de a le fi coordonat şi transformat într'un instrument de acţiune cu rezultate fericite. „Poezia română“, „In contra direcţiei de astăzi“, „Beţia de cuvinte“ au fost admirabile maşini de defrişare a câmpului culturii româneşti. Şi cine-ar puteà să spue că autorul unei maşini nu adaugă nimic, în opera sa, formulelor teoretice care stau la baza maşinii şi care singure, fără un spirit care să ştie a le

aplicà aeveà, ar fi stat multă vreme într'o sferă curat ideală? Autorii de opere aplicate nu s'ar bucurà de atâta slavă, dacă n'ar aduce nimica peste principiile care se cunoşteau de mai înainte. Să notăm, printre admirabilele instrumente montate de Maiorescu, eminentul său manual de logică, manual care nu serveà numai la o iniţiare într'o ramură filosofică, ci, în epoca de retorism gol şi de confuziune lăţită peste toată cultura românească, aveà şi rolul unui minunat îndreptariu, învăţând consecvenţa în gândire şi metode solide de lucru. Fără a se puteà vorbì despre o originalitate a principiilor manualului, cu toate că unele probleme Maiorescu le formulează mai precis şi mai bine decât se făcuse oriunde pânăla el (a se vedeà teoria generală a silogismului, a silogismelor hipotetice[1]), etc. lucrarea aceasta înfăţişează atâta bogăţie, atâta unitate organică, atâta sistemă şi e redactată într'o limbă aşà de proprie, cu toate că

1) Asupra superiorităţii acestui paragraf, faţă de cel echivalent din logica lui Trendelenburg, insistă în chip probant şi Eminescu, într'un articol de apărare a Logicei lui Maiorescu. (Conv. Literare, August şi Septembrie 1877).

cevà cam abstractă, încât poate fi socotită până astăzi ca un eveniment atât în literatura noastră didactică cât şi 'n acea filosofică. Faţă de ce erà mai înainte (compare-se cu logica lui Eufrosin Poteca), manualul lui Maiorescu păstrează aceiaşi distanţă şi reprezintă acelaşi formidabil salt, pe care îl reprezintă şi poezia lui Eminescu faţă de producţiile anterioare. Şi după cum Eminescu, cu toate progresele care se vor fi făcut pe urmă în literatura românească, nu este nici astăzi învechit, dominând ca un vârf superb de munte atât deluşoarele de mai înainte, cât şi culmile de mai apoi, — tot aşà această scriere de logică, deşì rămasă în urmă în unele privinţi (mai ales în partea metodologiei), n'a fost scoasă din circulaţie de alte manuale mai noui, ba poate vor fi mulţi cari s'o prefere încă, pentru desăvârşita ei împletitură şi pentru suflul de cugetare superioară care o străbate. Ar fi cazul unui solid şi vechiu ceasornic, demodat ce e dreptul în construcţia sa, dar ale cărui servicii sunt mai sigure şi mai bune decât ale unor ornice moderne, a căror fragilitate îţi poate face încurcături...

Ar fi însă a nesocotì amploarea activităţii lui Titu Maiorescu, dacă n'am luà în considerare decât opera sa scrisă. Personalitatea lui Maiorescu e mai mare, cuprinzând pe lângă scrieri şi activitatea sa orală, activitatea sa de profesor la Universitate, unde s'a consacrat c'un mare talent ş'o vestită punctualitate aceleiaşi misiuni de precursor: creării unei atmosfere nouă, care să facă cu putinţă o cultură serioasă în genere şi o mişcare filosofică în special.

Au mai fost şi aiurea cazuri în cari cugetători de rasă au fost economi la scris, dar cu o activitate orală dintre cele mai rodnice.

Aşà e bunăoară cazul unui contemporan al lui Maiorescu, filosoful francez Jules Lachelier. Desigur că marele lui răsunet şi adânca veneraţiune cu care vorbesc despre dânsul atâţia filosofi mai noi, nu se întemeiază exclusiv pe cele trei-patru studii-articole, cu care abià a putut să umple două volumaşe la Alcan: Du fondement de l'induction; Psychologie et Méthaphysique; Le Syllogisme. Aceste studii, cu toată valoarea lor necontestată şi cu toată dialectica lor strânsă pe care o face şi mai impresionantă

un stil de o tăioasă concisiune (oarecare asemănare cu stilul logicei lui Maiorescu), n'ar fi adus probabil atâta faimă autorului lor, dacă n'ar fi existat şi prelegerile lui vestite la Şcoala Normală Superioară din Paris, despre a căror splendoare şi influenţă găsim o rară unanimitate de păreri. Şi e caracteristic cum Gabriel Séailles, în monografia pe care a consacrat-o lui Lachelier (apărută la Alcan), nu se serveşte numai de studiile publicate de acesta, ci şi de prelegerile sale, care din nefericire nu s'au tipărit.

Pe lângă lecţiunile de logică, în care ideile rezumate în manual erau desvoltat expuse şi împodobite cu exemple de-o atrăgătoare actualitate, Maiorescu a mai profesat la Universitatea din Bucureşti un curs extraordinar de frequentat de istoria filosofiei contemporane dela Kant inclusiv. Cursul acesta care a fost ani de zile o mare atracţie intelectuală, osebit de studenţii tuturor facultăţilor, pentru publicul iubitor de cultură, erà cât se poate de nemerit pentru pregătirea unui substrat temeinic unei viitoare activităţi filosofice la

noi. Nu se poate creià filosofie şi imaginà explicări filosofice serioase, decât inserându-te în valul cugetării omeneşti universale, care se ridică din sistem în sistem, într'o veşnică mişcare de ascensiune, — decât străbătând mai întâiu cu dânsul toate etapele trecutului şi însuşindu-ţi forţa lui de înaintare să mergi mai departe cu el... O operaţie analogă cu acea din biologie, care ne arată că embrionul unei speţe avansate, mai înainte de a se închegà în forma organismului său definitiv, parcurge în prealabil o serie de stări, care nu sunt decât caleidoscopul treptelor zoologice anterioare, cari au condus prin filiaţiune la această speţă avansată. Aceasta se petrece — după plastica expresie a lui Ravaisson — „caşicum forţa generatoare pentru a lucrà mai bine îşi rememorează toată opera sa trecută“ [1]). O asemenea rememorare a trecutului este indispensabilă pentru un creator în ale filosofiei, căci dacă despre teoriile ştiinţifice se poate zice că cresc oarecum de-adreptul din faptele experienţei, teoriile filosofice se

1) *Testament philosophique*, Revue de Méthaphysique et de Morale, 1905.

nasc din adaptarea continuă la fapte a cugetării istorice a spiritului omenesc.

Maiorescu a fost un artist în prezentarea de pe catedră a sistemelor filosofice, pe care căutà să le explice psihologicește, să le examineze în mod critic și uneori să arate prin câtevà sugestii în ce chip aceste sisteme s'ar puteà depășì în viitor. Neapărat că fiind o personalitate bine construită, aveà preferințe și înclinări[1]. Dar toate acestea decurgeau din examenul său critic și nu erà el omul pe care să-l târască vânturile modei sau capriciile actualității. Cu riscul de a păreà un înapoiat, își rezervà satisfacția de a devenì un precursor, fiindcă i s'a întâmplat adesea să vadă, cum teoriile cele nouă se învechiau cu repeziciunea cu care fuseseră îmbrățișate, iar dânsul, care rezistase în baza unor convingeri vechi, anticipând prin chiar aceasta viitorul. „Când ați ști câte modernități de acestea am văzut

---

1) Deasupra tuturor îl pune pe Kant la care admirà totul, — până și stilul. «Este drept, ne spuneà dânsul la o lecțiune, că stilul lui Kant e rece. E rece ca ghiața. Să nu uităm însă că ghiața mai are și alte calități: e și transparentă, e și tăioasă, e și strălucitoare»...

eu devenind vechituri!"... sunt propriile lui vorbe, în cuvântarea de rămas bun la Universitatea din Iaşi (toamna anului 1909).

Aşà bunăoară a rezistat cu tenacitate teoriilor estetice ale lui Taine, foarte la modă la un anume moment. Filosoful francez, aderent al pozitivismului lui Comte, a vrut să lărgească formula filosofică a acestuia, subt influenţa spinozisto-hegeliană, susţinând că fenomenele cele mai complexe pot fi reduse la formula fenomenelor mai simple şi pe această cale s'ar puteà găsì o lege unitară de-o simplitate axiomatică, din care să se derive — ca nişte cazuri speciale — legile mai complicate. Cu aceasta voià să dărâme una din ideile lui Comte, că inferiorul nu poate explicà superiorul, că fenomenele mai complexe nu se pot deduce din acele mai simple. Taine a încercat să-şi aplice programul în deosebì în estetică şi acì a înjghebat o teorie care aveà două trăsături principale: 1. explicarea caracterelor operei de artă din împrejurări climaterice, geografice şi altele analoge (explicarea superiorului din inferior); 2. suprimarea individualităţii ca factor explicativ,

prin reducerea ei la câtevà raporturi generale. Aceasta este vestita teorie a *mediului* care, în forma ei excesivă, încălecà individualitatea creatoare, făcând-o un simplu rezumat al înconjurimii, un instrument al unor factori exteriori, cari puteau fi cuprinşi în formule generale.

Maiorescu a combătut cu înverşunare această teorie, reclamând drepturile individualităţii, care nu puteà fi subordonată unor agenţi inferiori şi condiţionată de aceştia în chiar partea originalităţii creatoare[1]). Va fi părut multora un rămas înapoi... dar a avut destule zile ca să apuce declinul teoriei lui Taine, şi restabilirea individualităţii ca factor ireductibil în creaţiune.

Tot aşà teoria materialismului istoric, atât de sgomotoasă şi de ispititoare, în faţa căreia Maiorescu n'a aplecat drapelul nici un moment, susţinând cu energie înainte că

1) A nu se confundà cu influenţa ce o poate aveà mediul în *desvoltarea* unui talent, cum s'a putut vedeà la cazul lui Maiorescu însuşi. Se cade totuşi a recunoaşte, că uneori în focul luptei dânsul mergeà prea departe, nesocotind puţin teoria mediului chiar în limitele ei rezonabile.

principalii motori ai evoluţiei sociale sunt elemente de ordine ideală.

Moda materialismului istoric cu pretenţiile lui de explicare *integrală* a tuturor evenimentelor din cauze economice, trecuse şi dânsa mai înainte ca Maiorescu să închidă ochii, iar el a avut bucuria să vadă cum lumea se întoarce către punctul de vedere pe care şi în casuri grele nu-l părăsise un singur moment[1]).

Această statornicie în valorificarea ideilor şi-a avut şi dânsa marea ei utilitate, pentru crearea unei atmosfere de interes pentru filosofie. Dacă mai târziu varietatea părerilor şi mobilitatea lor puteau fi indiferente, — la început, când gustul şi entuziasmul filosofic trebuiau trezite, lipsa de convin-

1) S'ar părea că instalarea şi prosperitatea bolşevismului rusesc — realizare practică a marxismului — desmint aceste rânduri scrise în 1923. Totuş părerea noastră rămâne că bolşevismul este o întocmire socială izolată, şi dacă e vorba ca starea actuală a Europei sleite, — pe care unii o compară cu declinul antichităţii greco-romane — să reclame imperios o altă organizare, pe temelii cu totul nouă care să-i învioreze fiinţa, avem convingerea nestrămutată că acel fundament mântuitor nu va putea fi de natură economică sau pur economică, ci de natură *spirituală*, — cum a mai fost şi altă dată. (Notă adaosă în 1931).

geri fixe și schimbarea necontenită a ideilor ar fi fost poate de-a dreptul descurajante [1]).

Dar neapărat că marea influență pe care au avut-o prelegerile sale universitare — unde s'au perindat zeci de rânduri de ascultători — se datorește în primul loc talentului său de profesor, față de care hiperbolă nu există. Lăsând deocamdată la o parte latura oratorică propriu zisă, e de relevat darul pedagogic de-a prezentà ideile abstracte încet, etapă cu etapă, fără precipitare și totdeauna cu grijă. Ai fi zis, văzându-l în mijlocul tinerimii, o corabie care și-a micșorat viteza când se apropie de dânsul luntrile ușoare, care altfel ar puteà să fie răsturnate...

Am puteà chiar spune că uneori în dorința de a face ideile filosofice cât mai accesibile și cât mai concrete, par'că le coborà cam tare și, pentruca să-l înțeleagă toți sau în tot cazul cât mai mulți, nu le

---

1) Să semnalez totuși că această imutabilitate a convingerilor care la dânsul erà și-o năzuință, îl făceau în genere spre bătrânețe puțin accesibil ideilor timpului, pe care de altfel nici nu prea le studià.

fereà întotdeauna, îmbrăcându-le în veşminte populare, chiar de-o uşoară alterare[1]).

Tactul şi răbdarea pedagogică a lui Maiorescu, susţinute de cea mai perfectă înlănţuire logică a ideilor — aşà că trecerea dela una la alta se făceà obligatoriu şi necesar — au mai avut norocul să fie întregite prin acea elocvenţă elegantă şi uneori vibrantă, cu care fascinà. Şi este un lucru care nu poate să se uite de nimeni: fantastica aglomeraţie dela cursurile lui, unde te striveai ca la 10 Maiu, — puzderia de ascultători, ale căror capete avide păreau nişte pahare, care se îmbulzeau spre sursa unei ape miraculoase.

---

1) Aşà îmi amintesc de lecţia asupra filosofiei lui Fichte, un cugetător pe care de altfel Maiorescu îl simpatizà, pentru înalta sa concepţie morală. Felul în care îl înfăţişà Maiorescu în scopul de a-l face mai lesne accesibil, îl făceà mai degrabă bizar şi bolnăvicios. Fichte susţine ce e drept că obiectele lumii din afară nu au un substrat exterior, un «lucru în sine» — după cum afirmase maestrul său Kant — ci sunt produsul unei imaginaţii inconştiente care le proectează în faţa eului nostru ce nu le recunoaşte ca pe-o operă proprie şi le atribue greşit o existenţă aevea. Maiorescu insistà asupra caracterului «halucinatoriu» al percepţiilor noastre — în teoria lui Fichte — şi prezintà pe oameni, după această concepţiune, ca un fel de nebuni, ale căror vedenii atât că coincidează. Lucrul ar fi mers, dacă nu s'ar fi şters prin asta un element esenţial al

Această strălucită şi influentă activitate orală — care a depăşit cu mult opera scrisă a autorului [1]) — a contribuit în cea mai mare măsură la crearea în ţara noastră a *posibilităţii* viitoare de studii şi de mişcare filosofică. Dacă această operă a înjghebării unui mediu filosofic ar fi fost lăsată în seama scrierilor originale ale lui Conta — multă vreme rămase necitite — nu ştiu unde ne-am aflà. Este drept că în istoria universală a filosofiei, scrierile lui Conta şi-au dobândit un locşor şi, graţie lor, filosofia românească posedă în unele cărţi străine micul ei paragraf. Maiorescu nu-şi are o astfel de menţiune şi'n privinţa aceasta a

filosofiei lui Fichte, — anume, că după acest filosof, acel proces de imaginaţie amăgitoare nu aveà loc în sfera lumii sensibile, unde şi pentru Fichte, ca pentru toată lumea sănătoasă, obiectele exterioare ne sunt date aevea şi sunt *realităţi*, ci pe un plan mai înalt, într'o regiune suprasensibilă, unde subiectivul, şi obiectivul, reprezentarea şi obiectul, nu prezintă acel caracter abrupt de antiteză, care în lumea sensibilă nu poate fi suprimată, fără a se vorbì de halucinare sau nebunie. Filosofia lui Fichte poate fi inferioară aceleia a lui Kant, însă e tot aşà de sănătoasă ca şi a acestuia, — ceeace din expunerea lui Maiorescu nu păreà.

1) Maiorescu mi-a spus odată că dânsul nu simţeà adevărată plăcere decât atunci când vorbeà, nu şi atunci când scrià.

fost probabil un sacrificat. Dar în loc de opere proprii, a deschis posibilităţi de opere viitoare şi o naţiune nu se ridică prin scăpărări sporadice de capete izolate ci printr'o înălţare a mediei sale generale, în care devine cu putinţă o mişcare culturală susţinută şi continuă.

Opera filosofică a lui Maiorescu nu poate fi în genere arătată indicându-se anume titluri de volume sau am reduce-o procedând aşà. Ea este mai subterană, mai invizibilă, — e revărsată pretutindeni, circulă în vinele organismului întregii culturi româneşti.

Dupăcum pentru explicarea rodnicei influenţe exercitată de Titu Maiorescu a trebuit pelângă activitatea lui cea scrisă să punem în evidenţă şi pe cea orală, tot aşà acestora amândouă trebue să le mai adăogăm încă un lucru care le-a complectat admirabil şi le-a făcut efectul şi mai garantat — un lucru care nu se poate definì cu uşurinţă şi pe care l-am numì: prestigiu personal.

Acest prestigiu al lui Maiorescu nu erà desigur independent de activitatea sa, dar

aveà şi unele izvoare aparte, din care desluşim două mai principale.

In primul rând inteligenţa lui Maiorescu erà de-o profundă seriozitate. (El, după cum arată şi Panu în „Amintirile“ sale, nu ştià să facă nici glume, decât crude şi răutăcioase). Din această seriozitate decurgeà şi ura lui de frazeologie (cu care totuşi a confundat câte-odată exploziuni curate de sentiment), rezerva lui faţă de entuziasmul retoric, concisiunea stilului său împinsă câte-odată la extrem (cum sunt unele paragrafe din Logica sa), inimiciţia sa contra culturii fără fond şi a poeziei fără formă, — acì forma frumoasă identificându-se cu fondul însuşi. Această constantă şi adâncă seriozitate intelectuală a fost desigur una din cauzele prestigiului său.

In al doilea rând trebue să relevăm că mărimea sufletească a lui Maiorescu n'a constat ca la alţii, din strălucirea unei singure însuşiri, întovărăşită cu altele, Dumnezeu ştie cum. Sufletul lui Maiorescu erà alcătuit dintr'o armonie de însuşiri, fiecare demnă şi la locul ei. Erà ca o perfectă reprezentaţie de ansamblu unde chiar atunci

când nu e niciun element considerabil, niciodată nu supără nimica, în timp ce țesătura sufletească a altor oameni mari e ca un turneu de provincie în care o stea strălucitoare sosește înconjurată cu elemente de rând. Acest admirabil echilibru de însușiri care nu se desvoltaseră una în dauna alteia și unde fosforescența unor elemente nu se plăteà cu vulgaritatea altora, a fost și dânsul un factor al marelui său prestigiu, a acelei autorități care a lipsit altora cu geniu poate mai mare, cum erà de pildă B. P. Hașdeu.

Ar fi să lăsăm incomplectă icoana schițată dacă n'am amintì că Maiorescu, tot așà după cum s'a străduit să transplanteze principii teoretice sănătoase pentru cultura românească, așezând-o pe baze nouă, a vrut să mai aducă încă un lucru de care se simțeà nevoe și fără de care progresul societății e iluzoriu: principii de morală mai rigidă, sentimentul datoriei și obișnuința abnegațiunii. Această operă de moralizare care izbește în atâtea interese greu de înăbușit, Maiorescu și-a dat seama că e mai dificilă decât cealaltă, care nici dânsa nu e

ușoară, căci în loc să se adapteze omul normelor morale, le adaptează de regulă pe acestea apucăturilor sale sau după cum se exprimă Maiorescu însuși într'un aforism:

„Neputându-se modificà oamenii după preceptele morale ale religiunii, s'a modificat aplicarea preceptelor după oameni“.

Dacă cunoștințele teoretice se pot răspândì prin propagandă și demonstrație, regulele de conduită morală nu se pot impune decât numai pe o singură cale: *exemplul*. Și Maiorescu a ținut să deà exemple de abnegație personală. Inlăturat din învățământ pentru un motiv în afară de lege, dimpreună cu alți doi trei profesori, și venind curând după aceasta el însuși ministru al instrucțiunii publice, i-a reintegrat pe toți colegii îndepărtați pe nedrept, afară de sine însuși pe care nu s'a reintegrat. Ii va fi părut desigur că, dacă și-ar fi dat și sie-și satisfacțiune (deșì cazul erà identic cu al celorlalți), prin asta ar fi făcut suspectă întreaga operă de reparație! Mai mult decât atâta, la eșirea sa din minister, i-a luat locul prietenul său, Petre Carp. Nici pe acesta nu l-a lăsat să-l reîntegreze, fiindcă

se cunoşteau de lume legăturile personale dintre ei.

După această pildă dată în tinereţe (Maiorescu aveà atunceà 32 de ani) şi care l-a făcut să steà doisprezece ani afară din învăţământ, să mai cităm o alta, dată mai târziu. Ca ministru de justiţie a propus o lege, ca un fost ministru al dreptăţii să nu mai poată profesà advocatura timp de cinci ani dela eşirea din guvern. Legea n'a trecut prin parlament, dar Maiorescu părăsind guvernul a declarat că moralmente se simte legat de dânsa şi şi-a dat demisia din barou (Maiorescu studiase şi dreptul şi a profesat şi advocatura).

Prin astfel de acte de abnegaţie care l-au pus în conformitate integrală cu un alt aforism al său:

„Arta vieţii? Rezervă, discreţiune, cumpătare, în genere negaţiune şi în rezumat abnegaţiune", — prin astfel de acte, cărora li se adăogà o perfectă consequenţă şi-o alegere scrupuloasă a mijloacelor de acţiune (tot un aforism al său sună astfel: „Mijlocul e superior scopului şi-i regulează valoarea. Prin urmare fraza jezuiţilor trebue

întoarsă: mijlocul justifică scopul“), Maiorescu a fost unul din marile exemple, desigur nu pentru o şcoală a înflăcărării profetice, dar pentru acea a datoriei şi a atitudinilor frumoase.

N'ar puteà să spue nimeni în ce măsură pildele sale au dat roade şi în ce grad prin ele progresul moral al ţării a crescut.

In orice caz prestigiului său personal, despre care am vorbit mai înainte, ele i-au adus un nou aport, contribuind poate şi mai mult decât intelectualitatea sa superioară la impresiunea pe care o lăsà multora, când apăreà în mediul nostru — aceia a unui „dieu tombé“.

T. Maiorescu, profesor

T. MAIORESCU, PROFESOR [1])

S'au împlinit douăzeci de ani toamna aceasta decând — studiile liceale încheiate — mă înscriam la facultatea filosofică din București. De-atunci am străbătut un drum destul de lung. Nu am nici a-l deplânge nici a-l proslăvì. Nu-mi pare nici așà de urît ca să-l blestem, dar nici așà de splendid, ca să nu-mi pot închipuì altul mai frumos. Dar nu despre drumul acesta mi-am pus în gând să vorbesc acum, ci despre vremea de care dânsul mă desparte, aruncând-o într'o zare îndepărtată, dar care, în ciuda lui, uneori se pune în mişcare, venind impetuos încoace — ca pădurea din Macbeth. Căci sunt momente în care drumul acela simt că se scurtează, dispare și

1) Amintiri Universitare». Ed. Alcalay, 1920.

mă regăsesc faţă 'n faţă — caşicum ar fiinţà acuma întâiu — cu lucruri pe care le-am avut înaintea ochilor şi care mi-au umplut viaţa simţurilor, atâţia ani îndărăt.

De multe ori m'am hotărît să însemnez pe câtevà din ele, — dându-le cu asta ş'un astâmpăr pe care încă nu-l au. Am tot amânat. De data aceasta, câtevà zile de răgaz, cu prezent incolor şi viitor confuz, mă dă complect pe mâna aducerilor aminte. Nu pot decât să fiu al lor, atâta cât mă vor puteà reţine.

Neapărat n'am să destăinuesc decât lucruri care ar puteà să intereseze şi pe alţii şi de aceia voi lăsà la o parte tot ceiace poate să aibă o valoare strict personală. Am să povestesc în primul rând amintiri de pe la cursuri, contribuind poate cu cevà la conturarea figurilor de profesori care răspândeau cunoştinţe şi exercitau influenţă de pe catedra universitară. Mai ales că cel puţin faţă de unii dintre dânşii, posteritatea va nutrì destulă curiositate ca să-i ştie cum au fost. Nu pot să încep decât cu acela care erà pe-atuncea maestrul maeştrilor, zeul zeilor, al cărui cuvânt erà o vrajă şi a cărui

influenţă o fascinaţiune: e vorba, se înţelege, de *Titu Maiorescu.*

Numele de Maiorescu îmi erà cunoscut fireşte de când eram în liceu. Imi amintesc că fiind în clasa doua secundară, cinevà mi-a expus un punct din argumentarea lui Maiorescu în polemica lui cu Gherea. N'am isbutit să pricep, dar am simţit ameţeala unor adâncuri nebănuite încă. Am auzit apoi în repeţite rânduri, rostindu-se numele de Maiorescu cu întonări caracteristice de slavă şi respect. Am aflat succesiv despre societatea Junimei, despre rolul şi luptele ei literare. In fruntea volumului de poezii al lui Eminescu, am găsit ca preambul prefaţa lui Titu Maiorescu. „Convorbirile literare" pe care le citeam din vreme în vreme, întreţineau fanatic cultul lui Maiorescu. Alte publicaţii îl pomeneu şi ele, ca pe cevà care şade foarte sus. Pe de altă parte, oricât aş fi gustat de tare verva caustică a lui Haşdeu, din chipul supărat care îl atacà pe Maiorescu, nu-mi erà greu să cred că acesta îl atinsese bine şi cu succes. In clasa 6-a licеală, ni s'a recomandat la logică, manualul

lui Titu Maiorescu. Cartea aceasta, de pe care ne pregăteam lecţiunile, nu erà de natură să mă apropie sufleteşte de autorul ei dar nici să-i scadă prestigiul pe care îl aveà. Ea este desigur grea pentru începători. Forma e straşnic de abstractă, iar cele mai multe paragrafe au o concisiune de inscripţie. Lipsesc cu desăvârşire acele fraze de umplutură, care oricât ar fi de condamnabile din punct de vedere literar, dau prilej acelui care învaţă să-şi mai odihnească pe ici pe colo spiritul încordat. Perspectiva de a trebuì să reţii toate rândurile unei pagini nu e desigur ademenitoare.

Totuşi recunoşteam că această carte e grea dar nu greoae şi dacă aveam cevà de reproşat, apoi aceasta n'o puteam face decât numai capetelor noastre...

Osebit de svonul de învăţat şi de cugetător, căpătasem la un moment cunoştinţă şi de faima lui Maiorescu, ca vorbitor. Mi-o destăinuise un fragment din „Amintiri despre Junimea" publicat de Iacob Negruzzi într'un număr jubiliar al „Convorbirilor"; un articol al lui Anghel Dumitrescu din „Literatură şi artă Română" în care îl în-

făţişà pe Maiorescu drept fruntaşul tribunii noastre parlamentare; în sfârşit şi unii colegi externi dela liceu, care liberi de colivia internatului şi de uniforma bursierului, băteau întrunirile dela „Dacia“ unde se duceà pe atunci campanie împotriva lui Dimitrie Sturza pe chestia naţională şi unde vorbeà şi Maiorescu.

Să mai adaog că vreo doi trei camarazi cu preocupări mai alese se rătăceau câteodată şi pe la cursul lui Maiorescu la Universitate şi'mi vorbeau despre el ca de o minune...

A fi elevul lui Maiorescu îţi apăreà d'inainte ca o fală, iar a fi distins de către dânsul îţi păreà o mândrie ce abia cutezai să o visezi. Cu astfel de sentimente m'am înscris la Universitate în toamna anului 1899.

După vreo lună de nerăbdătoare aşteptare s'a anunţat deschiderea cursului lui Maiorescu pentru data de *3 Noembrie, ora 5 p. m.* Plăcuta emoţiune a apropierii evenimentului erà însă umbrită de-o grijă serioasă. Incă de pe la începutul anului, publicul fusese înştiinţat prin broşuri şi articole de ziare că la 1 Noembrie pământul

se va isbì de o cometă şi că planeta noastră va pierì. Profeţia — reapărută în publicistica din toamnă — se făcuse nu de zodieri, ci de oameni de ştiinţă care o înfăţişau cu tot aparatul ştiinţific necesar. Cu tot numărul suficient de sceptici, erà şi multă lume îngrijorată, lume care credeà.

Şi cum să nu facă parte mai de grabă din aceştia, tinerii studenţi, care după ce ştiau de caracterul efemer al planetelor, mai erau convinşi de puterea ştiinţei şi de siguranţa prezicerilor ei? Este cert că noi nu luam în râs profeţia şi aproape ne aşteptam să se'mplinească.

Cu vreo trei-patru zile înainte de Noembrie ne aflam la olaltă câţivà studenţi din primul an. Vorbeam despre cataclismul în perspectivă şi ne împărtăşeam unul altuia temerile noastre. La un moment unul dintre noi exclamă: „.. O să murim şi... măcar n'am auzit odată vorbind pe Maiorescu!“... după care adaogă repede un altul: „Ce-ar fi dacă ne-am duce să-l rugăm să-şi înceapă cursul mai devreme... de pildă la 31 Octombrie?!“ Conversaţia noastră nu aveà nimic de glumă... sau aşà de puţin, încât dacă n'ar

fi fost sfiiciunea firească, desigur că ne-am fi prezentat o comisiune la maestru, ca să-i expunem cazul şi să-l rugăm să se conforme dorinţelor noastre. Dacă am renunţat e că mai degrabă ne-am temut să nu ne trimeată la plimbare, deşì, sunt sigur astăzi, că fără să se fi potrivit vorbelor noastre, i-am fi făcut cu cererea aceasta destulă plăcere, ca să ne primească prietenos şi bine!

Teribila profeţie nu s'a împlinit însă şi ziua fatală a trecut fără nici un incident. Aşà că în loc să fim carbonizaţi de două zile, ne-am putut deşteptà teferi în dimineaţa de 3 Noembrie, ziua când aveam să aud pentru întâia oară pe Titu Maiorescu.

Cu toate informaţiile luate dela studenţii mai vechi, n'am ştiut totuşi că lumea începe să se strângă de pe la $2^1/_2$ în sala de curs. Când am intrat eu, îndată după 4, sala erà plină şi aşi fi stat în picioare, fără bunăvoinţa unui prieten care a primit să se subţie, pentru a-mi da o jumătate de loc. In intervalul de o oră cât mai erà până la venirea magistrului s'au cărat zeci de scaune suplimentare care s'au ocupat de îndată, şi s'au umplut în scurt timp toate spaţiile

goale dintre bănci, scaune și catedră, în fine orice bucățică liberă de podea, de acei care preferau să șadă striviți și în picioare, decât să piardă lecțiunea ilustrului profesor... In curând auditorul din picioare erà mai numeros decât cel așezat. In sfârșit ceasornicul arată cinci ore... cinci și un sfert. Un semn se face dela ușă, urmează un fel de freamăt, apoi conversațiile se sting... în timp ce valul de oameni dela intrare se desparte cu anevoe în două, ca să deschidă o cărărue. Un cap alb se ivește printre capetele tinere care n'aveau loc nici pentru a se înclinà. Incet, luptându-se cu valul și pășind cu băgare de seamă, bătrânul profesor ajunge maiestos la catedră, își rotește în sală o privire mulțumită, se proptește în mâini, își apleacă puțin trupul înainte și cevà capul pe spate și rostește, potolind cu totul ultimele fâșiituri întârziate, vorba: Domnilor!

Ii auzeam în fine glasul despre care mi se spusese atâtea și cetisem atât!

Lecțiunea a durat până la șase jumătate într'o sfințenie de biserică. N'aveai înainte un profesor care explică, ci mai mult un

preot care oficiază. Nu erà numai mintea care culegeà idei, erà tot sufletul care prins în mreje nevăzute, se simţeà tot mai aproape de albastrul cerului. Erà un fel de călătorie uşoară spre ţinuturi transcendente, în scăpărări de facle şi cântece de harpă. Mai ales de pe la a doua jumătate a lecţiunii glasul magistrului devenise atât de muzical, încât par'că îţi veneà să-ţi clatini capul ca în tactul unei melodii... Şi totuşi nici o urmă de ceiace s'ar puteà numì o afectare sau o declamaţiune!

Am ieşit fermecat. Mai târziu mi-am dat seama că această primă lecţiune n'a fost nici cea mai bună, nici cea mai frumoasă din ale acestui profesor. Dar, cum erà s'o compar atuncea, cu acelea care aveam să le ascult mai apoi?

Am plecat cu hotărîrea să nu lipsesc nici odată dela aceste lecţiuni. Mai erà însă nevoe de o hotărîre? Mai încăpeà vreo ezitaţiune? E cunoscută starea de plăcut neastâmpăr, pe care o ai în ziua unui spectacol de artă superioară, la care ai biletul reţinut: la un mare concert al vreunui maestru, la reprezentarea unei capod'opere teatrale sau

la jocul unui ilustru interpret. O astfel de stare sufletească aveai din dimineaţa zilei în care îşi ţineà cursul Titu Maiorescu! Ce dezolare dacă ni s'ar fi vestit de-odată că lecţia s'a amânat!

Am urmat fără absenţe, câţivà ani, cursurile lui Maiorescu, până la luarea diplomei şi chiar după aceia. Mi-am precizat impresiile, mi le-am îndreptat câteodată, am putut să descopăr o parte din taina puterii sale de sugestiune. Din ce în ce îi vedeam mai bine esenţa talentului, — precum şi unele neajunsuri. Cred că pot vorbì în chestia aceasta cu toată nepărtinirea şi în destulă cunoştinţă de cauză.

In afară de limpezimea cristalină a expunerii, de excelenta rânduială a ideilor şi pregătirea atentă a fiecăreia din ele, în afară de unitatea lecţiunii care alcătuià un tot armonic şi împlinit, ceiace ridicà nivelul acestor prelegeri neuitate, este suflul cu adevărat filosofic care le animà. Deşì trăind în vremea mai mult a pozitivismului, deşì puternic înrâurit de doctrina kantiană a limitelor cunoştinţii noastre, deşì chiar în epoca învăţăturii sale în streinătate specula-

ţiile metafizice îndrăzneţe începuseră să cadă în discredit de-odată cu hegelianismul expirând, — totuşi Maiorescu, având un real temperament de filosof, care nu poate să renunţe la marile întrebări capitale, în speranţă că'n lipsa unor răspunsuri precise, se pot obţine măcar câtevà întrezăriri, — abordà la curs problemele cele mai înalte, silindu-se să ne avânte înspre culmile lor. Nu zic că ne prezintà soluţii, acolo unde alţii nu putuseră da nici una. Dar ştià să aleagă cele mai bune poziţii ca să privim adâncurile realităţii şi să ne dăm seama de imensitatea ei. Iar uneori svârleà câte o rachetă vie, brăzdând c'o dungă luminoasă, bezna care ne'nconjoară. Niciodată n'ai fi putut, urmând pe Maiorescu, să confunzi existenţa cu suprafaţa ei, fondul lucrurilor cu faţada, năzuinţele sufletului c'o vibraţie moleculară şi să 'nchizi în concepte meschine şi vulgare, infinitul inepuisabil al realităţii. Urechea lui fină desluşeà în clocotul lumii înconjurătoare sunetele cari veneau de aiurea, dintr'o lume nevăzută...

Acest contact aproape mistic cu izvoarele supreme ale lumii nu se poate mij-

loci, de regulă, pe căi obişnuite. Ceiace nu se poate zugrăvì în desemnuri limpezi, rămâneà să ne facă *s'o simţim*. Aceasta este adesea pentru metafizicianul care s'avântă departe, unicul mijloc şi singura resursă. Maiorescu dispuneà de arta expunerii lui magistrale. Nu erà numai nemerita alegere a expresiilor, mai erà minunata elocvenţă a gesturilor, desăvârşita modulare a vocii, în sfârşit o întreagă colaborare a tuturor fibrelor sale, care îţi dădeau *senzaţia* lucrurilor ce nu se pot descrie. Adeseaori treceà prin sală fiorul limanurilor îndepărtate şi al regiunilor inaccesibile, şi măsurai adâncul realităţii trăindu-l, scufundându-te în el.

Cu felul său de a concepe şi cu modul lui de a se exprimà, Titu Maiorescu are meritul de a fi întreţinut la ascultătorii săi două lucruri: *Simţimântul importanţei chestiilor şi pasiunea marilor probleme*. Cât priveşte pe aceasta din urmă, care alcătueşte atmosfera indispensabilă oricărei mişcări filosofice, ea poate devenì însă în anume circumstanţe ş'un neajuns, atunci când, la şcoală nu este complectată şi de alte îndemnuri. Ş'aci am pus degetul pe un defect al

activităţii profesorale a lui Maiorescu. Dânsul nu căutà să reţie pe elevii săi, măcar în chip temporar, dela speculări asupra problemelor supreme, către cari cei mai mulţi se aruncau deadreptul, fără să fi făcut necesara ucenicie, din ocuparea cu chestii mai mici. Şi oricum e greu să construeşti o maşină, când n'ai învăţat maï înainte cum se construeşte un şurub!

Şi pentru că am trecut la obiecţii să mai vorbim şi de altele. I se reproşà în ultimul timp lui Maiorescu, că nu se ţine la curent. Imputarea erà în parte adevărată. Maiorescu se oprise la Comte şi la Herbert Spencer şi nu citise filosofia celor din urmă decenii. Despre această filosofie, după cum mărturiseà el însuşi cu sinceritate, luà cunoştinţă din lucrările de fine de an ale studenţilor care foloseau adesea scrieri mai noi. Totuşi Maiorescu citeà scrieri de ştiinţă, mai cu seamă acele de aplicaţiune, după cum citeà necontenit şi cu pasiune memorii. De acestea se slujeà conştiincios la cursul de Istoria Filosofiei nu numai pentru a puteà povestì incidente picante din

viaţa filosofilor, care îşi aveau şi ele partea lor pedagogică, dar şi pentru a reconstruì din ce în ce mai bine, atmosfera morală în care se născuseră diferitele sisteme. Căci deşì la prima vedere, Maiorescu apăreà ca un adversar neînduplecat al teoriei influenţii mediului, de fapt el nu o respingeà decât în forma exagerată pe care i-o dăduse Taine. Astfel o utilizà în prelegerile sale şi sub acest raport se poate zice că dânsul îşi perfecţionà într'una cursul, pe care şi-l modernizà totodată, făcând cu prilejul tuturor sistemelor, neîncetate şi admirabile aplicaţii la actualitate. Fireşte, erà mai bine să nu-şi fi oprit firul expunerii cam pe la a doua jumătate a secolului al 19-lea şi să fi fost în măsură să ne prezinte evoluţia cugetării până în zilele noastre. Dar decât un profesor care ne-ar fi împărtăşit într'o formă uscată şi adormită *toate* curentele contimporane, tot e de preferat profesorul care se opreşte la un punct oarecare, însă ceiace-ţi redase până acolo erà temeinic, limpede şi animat de toată viaţa

unui suflet care pătrunde, meditează şi ştie să comunice.[1]).

Foarte folositor erà şi cursul de logică pe care îl făceà Maiorescu, în mijlocul unei afluenţe cevà mai reduse. Nici la logică nu se mai ţineà în curent şi lecturile sale nu trecuseră de Trendelenburg, Mill şi Bain. Totuş, ca unul care propun şi eu logica la Universitate, mă pot întrebà dacă predarea logicei clasice, cu desfăşurarea ei matematică, nu e oare mai de folos, decât noile teorii care au introdus în această ştiinţă, până la o vreme sigură, dubiul şi controversa. In orice caz e bine ca *întâiu* să se învețe vechile formule, iar contribuţiile moderne la ştiinţa logicei să se prezinte ulterior, ca complectări sau chiar rectificări. Iar pe logica clasică, pe care, cum zic, o consider învăţătura de bază, Maiorescu erà un adevărat stăpân! Dacă faţă de fondul lecţiunilor s'au produs critici, unele întemeiate, în ce priveşte forma s'au spus răutăţi absolut nemotivate. Aşà a fost acuzarea

1) Pot să fac menţiune de altfel că şi la Universităţile streine, adesea cursul de Istoria filosofiei, nu merge chiar până la zi. (Notă adausă în 1931).

că Maiorescu „își învață lecțiunea, pe dinafară“, ceiace erà cel mai frumos omagiu care se puteà aduce meșteșugului său de a vorbì. Pentru cine are cât de puțină deprindere în asemenea materie și își dă seama de abisul care este între fraza scrisă și fraza vorbită, erà clar că Maiorescu își pregăteà lecțiunea, dar nici vorbă că și-o învăță pe de rost. O frază învățată te trădează prin necontenita variare a expresiilor, prin desăvârșita ei simetrie și corectitate, în sfârșit prin cevà care „nu e de-acolo“. Fraza lui Maiorescu, de obicei lungă și amplă, pe care puțini o urmăreau în desfășurarea ei gramaticală, te furà în deobște și-ți păreà mai impecabilă decât erà de fapt. Dacă însă o urmăreai pentru ea însăși, constatai câte-odată, că nu erà chiar așà de perfectă, că uneori se întrerupeà fără să se mai termine, în fine că n'ar fi putut fi scrisă mai niciodată „tale quale“. Tot așà de absurdă erà și legenda despre „răceala“ maioresciană. Erà ceva olimpic, dar câtuși de puțin rece. Dimpotrivă, mai ales în partea finală a lecțiunii, vorba erà vibrătoare și caldă până la entusiasm. Cine a scornit-o

cu răceala, — sau n'a ascultat niciodată pe Maiorescu, sau erà dintre aceia care își imaginează că nu există căldură până nu e și neorânduială. Și e drept că la acest orator, stăpân pe sine, în nicio împrejurare nu se pierdeà firul ideilor și nu se stricà linia mișcărilor.

Neapărat, îmi închipuiesc că — osebit de dispozițiile sale înăscute — Maiorescu trebue să-și fi dat odată multă osteneală, pentru a apare așà cum apăreà ca vorbitor. Omul acesta care în bună parte se construise și pe sine (a fost o adevărată *causa sui*, care lucrà prudent și cumpănit), *știuse să transforme în elemente de elocvență chiar lucruri antieloquente*. Maiorescu nu dispuneà de un vocabular prea bogat și în cuvântările sale nu se întâlneau în genere, expresii colorate și termeni pitorești. In schimb își întocmise un limbagiu excesiv de ales și rafinat, pe care nu l'ar fi întinat vreodată vre-o vorbă prea familiară sau vreo expresie de dialect. De-asemenea șuvoiul elocuțiunii sale nu erà prea abundent și între cuvinte făceà îndeobște pauze destul de lungi. Ei bine, pauzele acestea, care la un altul ar fi putut fi penibile și totodată

o negaţiune a darului vorbirii, dânsul le întorceà în mijloace de farmec şi de captivare. Cu tactul şi abilitatea de care a dispus în viaţă, îşi organizase şi propriul său talent, pentru a scoate dintr'însul un maxim de efecte, — ceiace, ca nimeni, a şi reuşit.

In orice caz felul său de vorbire, aşà de preţuit pe catedra universitară, erà cevà cu totul superior. Trebue să mărturisesc că o bucată de vreme, îmi păreà că elocvenţa lui Maiorescu erà *singura* formulă de elocvenţă, şi fireşte tot ce nu erà în genul său, ca negaţia elocvenţii. Aşà îmi explic între alte motive pentru ce mi-a trebuit un oarecare timp — de altfel ca la mulţi alţii — pentru a recunoaşte calitatea de orator, altui profesor dela Universitate, a cărui influenţă mergeà crescând în vremea studiilor mele, pentru a întrece mai apoi pe-a tuturor, — a unui profesor care se deosebeà enorm ca mod de vorbire, de calapodul maiorescian. In bună parte, graţie lui, a trebuit pe urmă să-mi lărgesc formula, încredinţându-mă că elocvenţa lui Titu Maiorescu erà un gen remarcabil de oratorie, însă nu singurul cu putinţă.

Aforismele lui Titu Maiorescu

AFORISMELE LUI TITU MAIORESCU [1])

Fost-a Titu Maiorescu un filosof?

Intrebarea e cu atât mai naturală, cu cât dânsul a rămas în conştiinţa publică, mai mult cu figura de îndrumător *literar*, criticul şi „spiritus rector" al „Convorbirilor literare" în vremea lor de slavă, pe când erau organul Societăţii Junimea dela Iaşi. Desigur se mai ştie că personalitatea lui Titu Maiorescu a avut şi alte laturi importante, printre care şi acea de om politic de mare autoritate, ministru în mai multe rânduri şi şef de guvern în 1913, când a prezidat cu strălucire conferinţa păcii dela Bucureşti, din care a rezultat pentru ţara noastră, prestigiul de arbitru între statele beli-

1) Revista de Filosofie» Oct.—Dec. 1930.

gerante și o strămutare avantajoasă a graniței noastre transdanubiene. Ca om politic a rostit frumoase discursuri în parlament, adunate în cinci volume și precedate de studii introductive, din a căror înădire s'a întocmit un tot organic: Istoria politică a României dela 1866—1900. De-asemeni se mai cunoaște că Titu Maiorescu a fost profesor de filosofie la Universitățile din Iași și București, unde a ținut prelegeri cu mare răsunet, — însă nu numai adversarii lui Maiorescu, ci și alții, n'ar puteà necondiționat să confunde profesoratul de filosofie cu calitatea de filosof. Iar tratatul sau de logică — clasic în multe privințe —, prin faptul că se învăță și 'n școlile secundare, a căpătat fizionomie de manual didactic, expresie pe care o foloseà Maiorescu însuș atunci când vorbeà de această operă a lui. Dintre toate scrierile rămase dela această superioară personalitate, opera sa de căpetenie o alcătuesc cele trei volume de „Critici", — articole strânse din coloanele „Convorbirilor", având în marea lor majoritate titluri filologico-literare: Poezia română, Poezia populară, Direcția nouă în

poezie şi proză, Scrierea limbei române, Poeţi şi Critici, Eminescu, Caragiale, Beţia de cuvinte, etc...

Unde se găseşte atunci cugetarea *filosofică* a lui Maiorescu, dacă există? şi cu aceasta revenim la prima întrebare:

Fost-a Titu Maiorescu un filosof?

Dacă definim riguros şi cu stricteţe noţiunea de filosof şi nu acordăm acest titlu decât unui creator de concepţii *originale* despre lume şi viaţă, cuiva, care construeşte un sistem de gândire propriu şi inedit, atunci ar fi greu să acordăm epitetul acesta, lui Titu Maiorescu.

Insă noţiunea de filosof poate aveà ş'un înţeles mai larg, putând cuprinde în marginile sale şi alte elemente decât acele amintite mai sus.

Este cap filosofic şi acela care nu priveşte lucrurile niciodată unilateral, ci le îmbrăţişează pe toate feţele şi din toate punctele de vedere. Este mai cu seamă acela ce nu-şi lasă ideile să rătăcească răzleţe, eventual bătându-se cap la cap, ci le înserează în ţesătura unui ansamblu unitar, prin care priveşte toate lucrurile individuale, ca prin-

tr'o lentilă uriașă, deslușindu-le astfel adevărata lor ființă și valoarea lor reală.

Titu Maiorescu a fost un exponent superior al acestei tendințe de unificare, pe care nu o posedà numai în structura lui organică, ci o urmăreà și în chip *conștient*.

Rezervându-ne să cităm mai la vale, în altă conjonctură de idei, mai multe mărturii doveditoare, ne mărginim deocamdată la o singură citație, care ilustrează afirmația noastră.

Deslipim din studiul său: „Din Experiență" următorul pasaj:

„Nu câte idei felurite ai adunat în memoria ta, este lucrul cel important, ci importantă este legătura între idei.

. . . .

„O mie de boabe stau împrăștiate în diferite locuri, tu îți pierzi vremea ca să le cauți una câte una; dar dacă au fost prinse de un fir comun, cu o singură apucare a mânei stăpânești totalitatea șiragului" (Critici. Vol. II. Ed. Minerva, pag. 273).

Tot o dovadă de spirit filosofic — osebit de năzuința către unitate — ar fi și faptul de a posedà o conștiință clară de mecanis-

mul unor operaţii spirituale, care de obiceiu se produc inconştient, — cum ar fi cazul normelor frumosului şi al regulelor adevărului. Subt acest raport Maiorescu erà neîntrecut, stăpânind de-o potrivă de luminos şi resorturile intime ale frumosului şi pe acele ale adevărului, şi Estetica şi Logica, făcându-te să zici încăodată, faţă de această egală dominare, că oricât ar fi de heterogene, unul faţă de altul, adevărul şi frumosul, e probabil că au o rădăcină comună în cutele ascunse ale sufletului.

In tratatul de Logică al lui Maiorescu nu vom găsì poate teorii originale, deşì, pe ici pe colo, în unele capitole, mijesc şi unele idei proprii, mai mult indicate decât desvoltate. Dar unde dânsul erà un adevărat maestru, e în ce priveşte posesiunea clară a operaţiilor logice, a căror funcţiune are îndeobşte un caracter pur instinctiv. Erà în stare să descopere şi să califice îndată, cea mai uşoară deviaţie şi cea mai slabă relaxare într'o argumentaţie a cuiva, şi în propriile sale demonstraţii desfăşurà o implacabilă linie dreaptă, care ar fi părut rigidă, ca demonstraţiile „more geometrico" ale lui Spi-

noza, de n'ar fi știut să o îmblânzească prin eleganța și farmecul stilului său literar.

In mai toate scrierile sale critice, Maiorescu pleacă în deobște, dela idei filosofice generale, pe care le triează din comoara sistemelor de gândire, cu un simț de alegere sănătoasă. De acì, aveà două drumuri deschise: sau se înfundà mai adânc în cercetarea bazelor lor spirituale, ceeace fac capetele speculative, sau se coborà în lumea concretă, căutând s'o organizeze în conformitate cu acele idei, ceeace fac spiritele aplicative. Maiorescu erà mai înainte de toate un spirit aplicativ, un practician.

Această operă de aplicație practică nu trebue câtuși de puțin bagatelizată. Multe capete speculative, care domnesc în domeniul abstract, sunt de o rară nedestoinicie în aplicația practică. Citez numai ca un detaliu pitoresc, faptul că marele matematic Poincaré, care erà genial în domeniul matematicii superioare, nu puteà — după propria sa mărturisire — să facă o simplă adunare, fără să greșească. Aci ar fi vorba de-o operație mecanică, fără superioritate intelectuală, — însă opera de aplicație prac-

tică, luată în stil mare, reclamă în deobşte şi dânsa putere creatoare şi originalitate, caşì construcţiunile teoretice din domeniul abstract. Dacă pentru degajarea unei idei generale, din observarea câtor-va cazuri concrete, se cere putere de creaţie — să degajezi legea gravităţei din căderea un măr! — nu mai puţin însă trebue invenţiune şi pentru aplicarea unei reguli generale, mai ales găsită de alţii — la un caz determinat, fiindcă asemenea aplicaţie implică pururea o ajustare şi mai ales perspicacitatea de-a găsì punctul de atingere al ideii generale cu structura cazului particular.

Neapărat va fi o creaţie de-un gen deosebit, decât aceia pur speculativă, dar care totuş poate fi de-o înaltă calitate şi adesea e şi dânsa tot o operă filosofică.

Au existat filosofi de prima mărime, cu înclinări mai mult aplicative decât speculative. Citez cazul lui Auguste Comte, care pornind dela temelii filosofice, împrumutate lui Saint-Simon, a năzuit să făurească un mare instrument, cu care să reorganizeze societatea, rămasă, după a sa părere, ameţită şi sensibil în urma progreselor de

tot felul, realizate de evoluţia ştiinţei. Nu mă gândesc câtuşi de puţin să consider pe Maiorescu de talia lui Comte. Insă fac parte amândoi, cam din aceiaş categorie intelectuală şi opera lor înfăţişează unele analogii. Desigur aspiraţiile lui Comte au mult mai mare amploare, el năzuind să realizeze o reformă *mondială*, pe baze filosofice, în timp ce Maiorescu se mărgineà să ambiţioneze o reformă, tot întemeiată filosoficeşte, dar redusă la situaţia locală a ţării lui modeste şi neasemănat rămasă înapoi. Nu este deci aceiaşi scară vastă, la unul şi la altul, dar fiindcă am subliniat superioritatea lui Comte, se cuvine să accentuez ş'un aspect al lui Maiorescu unde îl bate pe filosoful francez: cuminţenia şi bunul simţ, care au făcut ca pe când planul de reorganizare a lui Comte să rămână o utopie, opera lui Maiorescu să reuşească şi să determine o transformare efectivă în evoluţia noastră istorică.

In decursul acestor caracterizări precum şi cu altă ocazie am numit pe Maiorescu, un mare practician. Aceasta ne poate duce cu mintea la un alt domeniu, la medicină.

Şi acì întâlnim savanţi de laborator, dar care personal nu practică şi nici n'ar fi capabili s'o facă. In schimb alţii, sunt medici-practiciani, care poate nu inventează teorii noui, dar pe baza acelor găsite de alţii — *şi adăogând în plus arta lor proprie de aplicaţie practică* — aduc atâta uşurare suferinţelor neamului omenesc! Ei sunt marii binefăcători ai omenirei, — iar practicianii de forţă sunt tot aşà de rari, caşì teoreticianii creatori.

Titu Maiorescu a fost în domeniul culturii naţionale, un mare chirurg, un operator de precizie şi îndemânare, care a salvat pacientul de infirmităţi cu atât mai primejdioase, cu cât aproape treceau neobservate. Căci niciodată o boală nu e mai amenințătoare, decât atunci când rămâne ascunsă, neajungând la conştiinţa de sine.

Se săvârşeşte o îngustare a imaginei lui Titu Maiorescu, atunci când se înfăţişează opera sa de critică constructivă, ca o critică *literară*. Critica literară a fost un simplu episod în activitatea de practician a lui Maiorescu. Fireşte literatura erà cuprinsă şi dânsa în vârtejul rătăcirilor vremei, în hora manifestărilor intelectuale, lip-

site de busolă şi directive sănătoase. Operaţia chirurgicală a lui Maiorescu s'a îndreptat desigur şi asupra literaturii timpului, căreia i s'au dat îndrumări temeinice, de cum ar trebui să fie. Dar n'am puteà zice că Maiorescu şi-a simţit o vocaţie specializată de critic literar. Dovadă că odată ce marea operaţie a fost executată, aproape n'a mai scris critică literară, ba chiar nici n'o mai socoteşte de primă importanţă. Iată o mărturisire categorică, într'un pasagiu unde ni se spune de „scăderea" trebuinţii de critică. „Nu e vorbă, aprecierile izolate nu vor lipsì şi nu vor trebuì să lipsească niciodată dintr'o mişcare intelectuală... Dar acestea sunt lucrări de amănunte. Sinteza generală în atac, isbirea unui întreg curent periculos o credem acum ştearsă dela ordinea zilei pentru părţile esenţiale în literatura proprie şi în ştiinţa teoretică". (Poeţi şi Critici. Critice. Vol. III, pp. 62—63).

Cât despre lucrări de amănunte, acestea le pot scrie şi alţii, fiindcă Maiorescu a făcut critică literară nu în critic de specialitate ci în filosof, ca reformator cultural, care îmbrăţişează totalitatea manifestărilor

spirituale ale epocii, în varietatea îndeletnicirilor ei. Şi doar toate erau egal de bolnave. Ştiinţa nu se prezentà mai bine decât literatura, suferind de aceleaşi mistificări. Un autor de reputaţia lui Simeon Bărnuţiu, pentru a cità un exemplu concludent, confundà în tratatul său de drept public, pe domnitorul strein cu dominaţia streină, şi răspunderea în faţa istoriei cu răspunderea în faţa unui tribunal constituit, după cum arată nemilos Maiorescu într'o cercetare polemică. (In contra şcoalei lui Bărnuţ. Critici. Vol. II, pp. 225 şi 226). De aceiaşi suferinţă şi de acelaş caracter fictiv pătimeau mai toate formele de manifestare ale spiritului public, mai toate instituţiile ţării, pe care Maiorescu le pecetlueşte lapidar în următoarea caracterizare: „pretenţii fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr". (In contra Direcţiei de astăzi în cultura română. Critici. Vol. I, p. 152).

Spuneam că Titu Maiorescu a executat o operaţie chirurgicală reuşită şi mântuitoare, de care alte ţări au dus lipsă, cum este Grecia Modernă, a cărei cultură se înstrei-

nase de limba vie a poporului, prin adoptarea artificială a vechii limbi elene. A făcut operaţia cu cele mai fine instrumente ale ştiinţii apusene, cu directive de filosofie solidă şi pătrunzătoare, şi tot odată cu cevà care erà propriu al lui, cu cevà original şi unic: arta maioresciană, artă de precizie, linişte suverană, eleganţă şi supremă decenţă. Ştiu că faţă de forma tumultoasă a vieţii noastre de astăzi, arta maioresciană, încarnată în dublul său talent de scriitor şi orator, pare unora vetustă.

Vetustă poate! Dar în nici un caz scăzută sau banalizată, fiindcă partiturile maioresciane nu vor puteà ajunge arii de flaşnetă. Şi pentrucă m'am atins cu domeniul muzicei, voi spune că arta lui Maiorescu îmi aminteşte mie pe acea a lui Mozart, — muzică suavă de viori, care deşì a fost depăşită de orchestraţia wagneriană şi de acea ultra modernă, nu-şi va pierde însă nobleţea niciodată.

*

Ar fi totuş să dăm o imagine necomplectă

despre Maiorescu ca filosof, dacă ne-am mărginì să relevăm numai această lature aplicativă — de altfel foarte importantă — a activităţii sale. In opera lui critică, întâlnim şi câteva jerbe de cugetare originală, chiar în domeniul teoretic al speculaţiei pure. Avem vre-o două articole şi câte-va pagini de aforisme, anexate la al doilea volum de critici.

Maiorescu este un autor, care a scris relativ puţin. El nu a fost un scriitor abundent, la care frazele să fi curs torenţiale din vârful condeiului său. Din contră, redactarea îi erà mereu reţinută de grija să dea ideii forma cea mai perfectă. Maiorescu şi-a cizelat stilul c'o ambiţie de bijutier. Avea pasiunea concisiunii şi-a înţeles să-şi aplice şi sie-şi, recomandaţia pe care o făcuse scriitorilor literari: cât mai multe idei, în cât mai puţine cuvinte. Dacă ar fi fost un poet epic, n'ar fi scris „legenda secolilor" în lungi poeme ca Victor Hugo, ci mai degrabă ar fi concentrat-o în sonete, ca parnasianul Hérédia.

Intr'unul din aforismele sale Maiorescu se rosteşte astfel:

„Când curentul electric se repede dintr'un loc într'altul, numai o parte a lui merge pe firele văzute: o altă parte străbate prin ascunsul pământului. Tot așà în lumea inteligenții cuvântul pronunțat este numai un fragment al raportului dintre om și om: restul se stabilește pe tăcute".

E profesia de credință a unui înamorat al concisiunii, și care zugrăvește admirabil cazul său propriu, unde opera scrisă, este un infim fragment al influenții magice pe care a exercitat-o, dincolo de marginea cuvintelor, asupra contemporanilor săi. Atâta numai că acea cugetare citată nu are valoare universală decât raportându-ne la oamenii aleși, la care cuvintele sunt realmente încărcate de un fluid electric, ce se împrăștie, în bună parte, pe tăcute. Dar nu oricine are darul acesta, alții sunt nevoiți să desvolte ideia până la istovire pentru a se face înțeleși. Insă dacă a fost unul care putea să sugereze cu o vorbă, atâta cât altora le-ar fi necesitat o pagină întreagă, a fost desigur, Titu Maiorescu.

Pe lângă dispozițiile sale structurale, s'a mai adăogit poate și o altă cauză pentru

care Maiorescu nu a scris prea mult. El făceà parte dintr'o generaţie care nu avea febra scrisului, — ca bunăoară astăzi, — şi pentru care aşternerea pe hârtie erà un fel de lux. Vor fi fost şi pe atuncea cazuri de poligrafi, dar cazuri izolate, nu manie colectivă, şi întâlnim admirabile talente care n'au scris mai nimica, putând cità doi oameni de aceiaşi etate cu Maiorescu: pe Alexandru Lahovari şi Petre Carp. Faţă de aceştia, Maiorescu poate păreà chiar abundent şi mă întreb dacă lor nu le va fi făcut impresiunea că şeful Junimii avea chiar mâncărime de condei.

In cadrele restrânse ale unei mari economii de cuvinte, Maiorescu a publicat articolele „Progresul Adevărului" şi „Din Experienţă". Cel dintâiu e o zugrăvire originală a peripeţiilor prin care trece adevărul, de-atunci de când încolţeşte, ca ideie, într'un spirit individual, şi până când e acceptat de conştiinţa colectivă, ca o indiscutabilă realitate. Seria vicisitudinilor şi etapelor străbătute, e prezintată magistral de Maiorescu, reuşind să facă din acest articol, un studiu condensat de psihologie

socială. Articolul, cevà mai lung, „Din Experiență“, este o înseriare de observații proprii, admirabil interpretate, cu care aruncă lumini fosforescente în meandrele vieții sufletești. Oricât de mult s'a lucrat de-atuncea pe ogorul observării psihologice, articolul în chestiune nu și-a pierdut interesul, ba aș puteà zice că se armonizează mai bine, prin concepția lui dinamică despre suflet, cu progresele psihologiei de astăzi, decât se acordà cu știința psihologică din vremea în care a fost scris. Articolul acesta de-o importanță capitală, s'ar fi putut intitulà chiar: „Condițiile fundamentale ale cunoștinții psihologice“, și-ar fi putut lua cu totul alte dimensiuni, dacă Maiorescu, n'ar fi cedat iarăș concisiunii sale și 'n locul redactării stricte a aportului său personal, și-ar fi inserat observările într'un cadru de considerații istorice, acelea care sporesc întotdeauna întinderea tuturor lucrărilor științifice. Căci dacă ar fi să reducem din operele științifice voluminoase, partea de expunere a părerilor altora, care prepară întotdeauna prezentarea părerii personale, aceasta n'ar depășì mai niciodată

un număr de pagini destul de restrâns. Maiorescu s'a mărginit totuș și aicea la înfățișarea excluzivă a ideilor proprii, așa că avem numai un articol, acolo unde un altul ar fi scris poate un volum.

Cugetarea filosofică a lui Maiorescu, o mai putem urmărì însă, și în alt compartiment al operii sale, de care în genere s'a vorbit mai puțin, cu toate că merită a fi studiat de-aproape. Este vorba de aforismele sale, de acele formule pregnante și scurte, cu care dânsul își exprimă observările izolate, despre faptele existenții și orientările ei.

Au fost mari filosofi care au folosit acest gen aforistic. O bună parte din opera lui Pascal, ni s'a transmis în formă de aforisme, deasemeni o parte din scrierile lui Nietzsche îmbracă aceiași haină, și Arthur Schopenhauer însuși, și-a complectat marele sistem metafizic, expus în vasta lui scriere de ansamblu, cu serii de strălucite aforisme „pentru înțelepciunea în viață".

Nu va uimì pe nimeni faptul că Titu Maiorescu s'a exercitat în acest gen al aforismelor, care reclamă în primul loc darul

„concisiunei“ şi pe urmă ceva interes de „viaţa practică“, unde aceste aforisme pot servì adesea drept maxime de conduită, în orice caz de constatări utile.

Se ştie că există o strânsă legătură între personalitatea unui cugetător şi filosofia sa. Oricât ar năzuì un spirit filosofic să se despersonalizeze şi să ajungă cu meditaţiile sale în sfera obiectivităţii pure, nu reuşeşte să o facă, aşa după cum poate isbutì omul de ştiinţă în soluţionarea problemelor specialităţii lui. Chestiunile filosofice angajează întreaga noastră fiinţă, şi trăsăturile ei fundamentale se reflectă mai întotdeauna în atitudinile cu caracter filosofic.

Din aforismele lui Maiorescu putem să construim personalitatea autorului lor, cu laturile ei esenţiale. Am putea-o face chiar în cazul când această personalitate nu ne-ar fi fost de fel cunoscută, pe alte căi şi din alte împrejurări. Cu atât mai lesne însă când avem această cunoştinţă prealabilă, şi când răsfrângerile oglinzii le poţi compară îndată cu exemplarul omenesc pe care îl ai limpede înaintea ochilor.

Personalitatea lui Maiorescu cuprindeà

mai multe însuşiri, bine coordonate între ele, însă distincte. Aforismele sale le reflectă oferindu-ne astfel şi mijlocul de-a le clasificà.

Pomenisem mai înainte de o calitate fundamentală a spiritului lui Maiorescu: năzuinţa conştientă către unitate.

O regăsim subt diferite forme în câte-va aforisme. Incepem cu menţiunea aceluia din ele, care aproape ne apare ca un paradox:

„Omul rău se pierde prin partea sa cea bună, omul bun prin partea sa cea rea“.

Am zis paradox, fiindcă dacă suntem de acord cu toţii că e regretabil să găseşti la un om bun şi o parte rea, pare din contră îmbucurător să afli la un om rău, o parte bună. Şi totuş convingerea lui Maiorescu este aşà de puternică despre valoarea unităţii sufleteşti, încât deplânge pe omul cel rău în cazul când posedă şi o parte bună.

Din aceiaşi preocupare cardinală purced şi următoarele aforisme:

„Fereşte-te de a da sfaturi. Problema e prea grea şi răspunderea mare. Tu dai sfatul după natura ta. Aceasta însă rare ori se potriveşte cu natura celui ce te întreabă.

Altfel spui tu, altfel înţelege el. Sfătuind prudenţă, produci slăbiciune, şi unde cereai tărie, se aplică violenţă. Un element strein s'a introdus în sufletul celuilalt, şi el şi-a perdut măsura".

Pentru salvarea unităţii, Maiorescu e gata să propue ziduri de apărare, în contra influenţii altora! Mai puţin excesiv este cestălalt aforism unde e vorba numai de unele hotărâri:

„*Toate hotărârile importante trebue să le iai singur, din adâncul individualităţii tale, fără influenţa altora*".

In sfârşit putem cità încă o cugetare aforistică, unde ideia unităţii ia forma unui imn, pentru statornicie şi consecvenţă:

„*Unii înaintează prin protecţie, mulţi prin supunerea oarbă la opinia altora, câţiva prin împotrivire energică la tot ce desaprobă, croindu-şi viaţa după a lor individualitate. Toate aceste căi pot duce la ţintă, numai să fie urmate cu statornicie. A-ţi schimbà deodată felul, a devenì energic din pasiv ce erai, a te arătà independent din supus ce ai fost, aceasta nimiceşte succesul vieţii*".

Merge deci aşà de departe cu preţuirea liniei unitare, încât Maiorescu nici nu mai valorifică diferitele procedee, din punctul de vedere al calităţii!

O altă serie de aforisme pun în lumină, răceala obiectivă şi cumpătarea care caracterizau pe Maiorescu;

„Oare pârâul dela munte ar fi aşà de voios, dacă n'ar fi rece?".

Formulă care osândeşte urcarea de temperatură, aşà de curentă la procesele vieţii sufleteşti.

Cât despre valoarea cumpătării ne vorbeşte următoarea maximă:

„Soarta nu vrea extreme. Din chiar mijlocul răului se naşte reacţiunea spre bine, şi gerul cel mai greu zugrăveşte pe fereastră flori de primăvară.

Aforismul acesta are un vag aer hegelian. Şi filosoful german susţinuse că orice poziţie extremă, atrage ca un magnet poziţia contrară, care ulterior se conciliază într'o sinteză care le cuprinde pe-amândouă. Insă la Hegel se puneà accentul pe faptul că

lumea evoluează prin contraste, aşa dar pe necesitatea de-a se trece prin poziţii extreme, pe când la Maiorescu se pune accentul pe *imposibilitatea menţinerii extremelor*, ceiace oglindeşte admirabil firea sa ponderată, caracterul său de om cumpătat.

Pentru idealismul lui Maiorescu, care îl făceà să nu acorde materiei un prim rol în natură şi cu atât mai mult un rol unic, avem următoarea profesie antimaterialistă:

„Studiul creerilor să înlocuiască ştiinţa sufletului? Cine cunoaşte mecanismul clavirului, poate să ghicească felurimea nemărginită a melodiilor?“

Maiorescu ştià să reziste curentelor, pe când contemporanul lui, Vasile Conta, capitulase în faţa materialismului, reînviat cu furie în Europa, la un anume moment!

Titu Maiorescu a fost un mare preţuitor al frumosului şi n'ar fi admis în nici un caz pentru sine, folosire de căi îndoelnice, fie scopul oricât de înalt. Intr'unul din aforismele citate, păreà să neglijeze valoarea metodelor întrebuinţate în avantajul uni-

tăţii de linie. Dar vine un alt aforism, care restabileşte situaţia în avantagiul frumuseţii de atitudine. Afirmaţia este atât de tranşantă că poate face impresia de paradox:

„Mijlocul e superior scopului şi 'i regulează valoarea. Prin urmare fraza Jezuiţilor trebue întoarsă: mijlocul justifică scopul“.

Alte aforisme vin să dea expresie firei sale aristocratice, care în nici un caz nu puteà să subscrie la sacrificiul elitei sociale în favoarea plebei ignorante. In articolul său „Progresul Adevărului“ pusese clar în lumină, împotrivirea mediocrităţilor la apariţia unui adevăr nou. Este drept că până la urmă aceiaşi turmă mediocră ajută la răspândirea adevărului şi la consolidarea lui. Se poate deci vorbì de-o utilitate a mulţimei,chiar în domenii mai înalte însă lucrând în subordine, nu având ea conducerea şi iniţiativa.

Această preţuire a elitelor, care nu trebuesc scufundate de pretenţiile arogante ale massei, capătă expresie şi dânsa în câteva aforisme:

„Intre un diamant și o grămadă de pietriș, cui i-ar fi alegerea grea? Așa între aprobarea unui om cuminte și aplausele sgomotoase ale mulțimei“.

Sau:

„Nu cere dela pârău cuprinderea mării nici dela deal cuprinderea muntelui. In înțelesul celor mari stă și înțelesul celor mici, dar niciodată dimpotrivă.

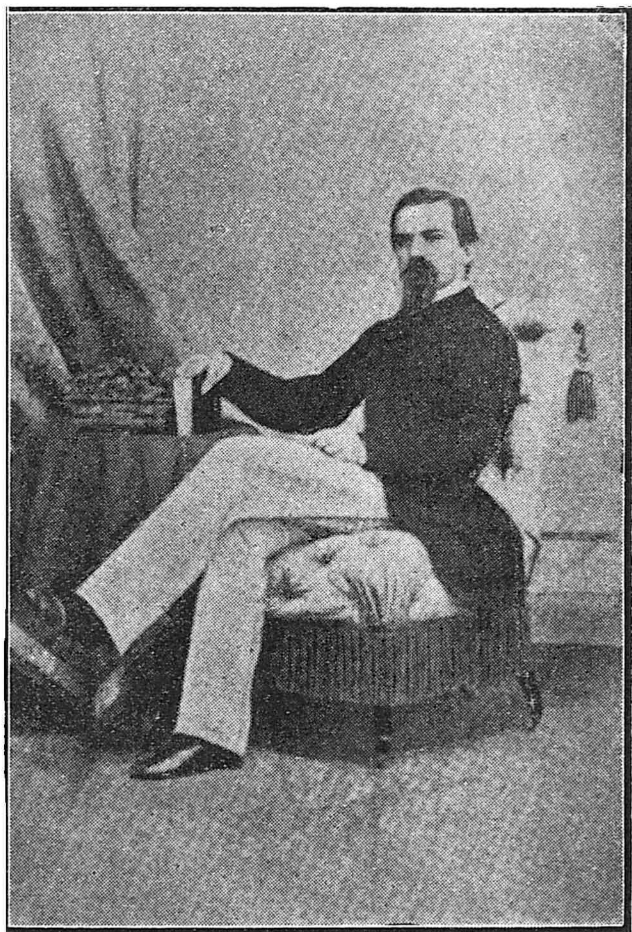
Sau aforismul care exprimă strâmba comprehensiune a maselor:

„Don Quijote credeà că morile de vânt sunt uriași. Oamenii de rând cred, că uriașii sunt mori de vânt“.

Poate în aceiași ordine de idei ar fi să se citeze și altă cugetare, de care ar putea să se pătrundă turburea noastră viață politică:

„Nu există prieteni în politică, există numai prieteni politici“.

Prețuirea realizărilor practice față de domeniul ideilor neaplicate — o altă caracteristică a lui Maiorescu, — își primește și dânsa întrupare în următorul aforism:

„Ce bogată e literatura în idei și ce săracă este istoria în fapte. S'ar putea concepe o istorie a celor neîntâmplate“.

Şi încă o maximă în care se recunoaşte sacrificiul omului de acţiune faţă de scrupulele cugetării, niciodată suficient de satisfăcută, şi niciodată încheiată complect:

„Respectul exagerat pentru întregimea cugetării împedică acţiunea. Căci orice faptă este o verigă ruptă dintr'un lanţ infinit, şi omul activ este din capul locului condamnat la fragment“.

Se recunoaşte jertfa, dar se recomandă acţiunea, fiindcă respectul pentru întregimea cugetării ar fi altfel *exagerat!*

Aforismele citate în decursul acestui articol nu sunt toate aforismele lui Titu Maiorescu. Mai există şi altele, bine cugetate şi frumos formulate, dar care, pur cerebrale, nu cuprind referinţe tot aşà de lămurite, la dispoziţiile temperamentului şi ale individualităţii lui.

Aforisme ca:

„Nici o putere nu se poate suprimà în natură: deaceea e așà de periculos a o comprimà“.

Sau:

„Este lipsă de dreaptă cugetare, când cineva pentru a se justificà de-o faptă, arată cauza care a produs-o. Fireşte că tot ce se întâmplă în lume, are o cauză. Dar a o explicà, nu va să zică a se justificà“.

Sau:

„O măsură a oamenilor și a lucrurilor este propria lor umbră“.

Acestea și alte analoage cuprind reflecții judicioase care ar fi putut să isvorască, din spirite variate și cu temperament diferit.

Ele ar formà astfel o categorie deosebită, cu caracter mai impersonal, pe lângă acele pe care le-am clasificat mai înainte, raportându-le într'o bună măsură la dispoziții morale cu colorit mai individual. Acelea pot servì, ca orice filosofie, mai ales când e turnată în forme literare, la descifrarea personalității autorului lor. Dar și unele și

altele mărturisesc într'o egală măsură o altă însuşire fundamentală a spiritului lui Titu Maiorescu: claritatea gândirei, îmbrăcată într'un stil de-o puritate clasică.

George Enescu şi Titu Maiorescu

GEORGE ENESCU
şi TITU MAIORESCU [1])

Titlul rândurilor ce urmează ar puteà să trezească aşteptări care nu se vor împlinì. Deaceia mă grăbesc să anunţ de-a capul că nu este vorba să destăinuesc nici părerile lui Maiorescu despre arta lui George Enescu, nici opiniunile marelui muzicant (în ipoteza că are vreuna), despre pontiful depe vremuri al criticei româneşti.

Este vorba de cu totul altceva: de o paralelă care mi-a fost suggerată, într'o recentă împrejurare.

*

Sunt acum câteva săptămâni. George Enescu dădeà un concert la Iaşi şi sala tea-

1) Adevărul literar 1 Iunie 1929.

trului Național, plină ca de sărbătoare, fremătà așteptând.

Aveam doi vecini de bancă, pricepuți în ale muzicei, care discutau aprins. Cum caut întotdeauna să mă folosesc de competența altora, acolo unde îmi lipsește mie, m'am luptat să nu scap nici o vorbă din convorbirea dealături, pe care o cam estompa pe-alocuri gălăgia sălii agitate.

— George Enescu este o decepție, spuse sentențios unul din vecini.

— Cum decepție?... obiectă cellalt.

— Ne așteptam să fie un mare *compozitor*, — și n'a fost!

— Dar Poema română?

— Inseilare de arii populare. Desigur bine orchestrate, dar asta nu este o creație proprie.

— A scris și simfonii...

— Mai mult cu meșteșug decât cu inspirație; în orice caz sunt departe de-ale lui Beethoven sau ale altora din cei mari...

— Scrie ș'o operă: Oedip-Rege.

— Lucrează la ea de zece ani și tot n'a mai isprăvit-o.

— Ce-are-aface decât timp lucrează?

— Dovadă că n'are abundenţă.

— Atunci cum explici gloria lui universală?

— Are alte temeiuri: ca şef de orhestră şi ca executant. Acì e în adevăr uriaş. Animator incomparabil, memorie fabuloasă, violonist miraculos. Toate astea da, — însă principalul e să fii compozitor, — şi compozitor mare nu este.

Conversaţia a fost curmată de ridicarea cortinei; larma sălii se oprì şi dânsa, întocmai ca o ploae torenţială când încetează deodată, lăsând încă puţin să mai picure câţiva stropi răzleţi şi întârziaţi. Câteva clipe... şi în uşa din fund a decorului se proectă cunoscuta siluetă a maestrului, împregnată de-o cuceritoare modestie. După salve de aclamaţii urmează o tăcere absolută. Acompaniatorul cearcă clapele pianului. Enescu închide ochii, afundându-se în sine. Işi duce apoi la umăr vioara, —care-şi găseşte locul ca în propria-i cutie, — iar cu mâna dreaptă ridică exact arcuşul în locul de unde va trebuì să cadă pe strune.

Un moment de respirații oprite, liniștea sălii e împinsă până la absurd.

Incă o secundă, și vraja dumnezeiască a început...

Concertul lui George Enescu a fost adevărată excursie în cer. Cine nu l-a auzit niciodată, nu s'a suit în viața lui așà de aproape de tăriile albastre, oricâte rugăciuni ar ști pe dinafară și chiar dacă ar serbà Paștele de două ori într'un an.

Exemplar unic de muzicant, — e tocmai pentru asta un artist original. Poate că n'a creiat compoziții propriu zise în măsura în care ne-am fi așteptat. Dar la dânsul fie ce interpretare devine un fel de compoziție personală, o naștere nouă. Să fi putut venì să-l asculte muzicanții interpretați dăunăzi: Weber, Brahms, Saint-Saëns... și desigur ar fi exclamat ei înșiși: n'am fi bănuit noi singuri că am scris așà de adânc și de frumos! Pretutindeni, în orice operă de artă, pe lângă partea exprimată, este și o parte sugerată. Acì, în vastul domeniu al sugestiilor, Enescu își aduce larga lui complectare, decâte ori interpretează — așà

cum numai dânsul poate — muzica altora.

D'apoi şef de orhestră! Cum ştie să îmbine într'o armonie supremă, glasul tuturor instrumentelor, făcându-le pe fiecare să producă până la maximul puterilor şi totodată să se insereze în ţesătura ansamblului cu precizia fatalităţii!

Concertul s'a prelungit mult peste marginile programului. Entusiasmul sgomotos al publicului ce nu se puteà despărţì cu uşurinţă, a făcut din concertul lui Enescu — care acordà neobosit suplimente — o desfătare în felul unui concert de privighetori, într'o dumbravă: cântare fără pauze şi fără termen...

Printre acei care aclamau cu un delir mai sălbatec, erà şi vecinul meu, care desigur uitase de toate obiecţiile...

*

Pe drum, spre casă, mulţumindu-mă să-mi trăesc impresiile, fără a le disecà, m'am pomenit deodată că îmi isbucneşte în minte numele lui Titu Maiorescu.

Abià atunci mi-am instalat reflecţia în locul beatitudinii, şi mi-am dat seama că

această evocare aparent disparată nu erà streină de evenimentele serii.

Există un paralelism între George Enescu și T. Maiorescu. Titu Maiorescu a rămas într'o privință un fel de *enigmă*. Cine l-a cunoscut a rămas cu amintirea unei personalități covârșitoare și cu toate că a fost mai mult tâlmaciul cugetării altora, a dominat superior și olimpic, peste alte capete, care au fost mai creatoare decât spiritul lui.

Imi amintesc de revolta cu care îmi vorbeà acum câțiva ani la Iași, unul din cei din urmă supraviețuitori dela seratele Junimii.

— Sunt indignat, îmi spuneà el, când văd tendința de-a pune astăzi pe Conta și Xenopol mai sus de Maiorescu.

— Au creat o filosofie proprie, obiectam eu cu sfiiciune.

— Ia lasă-mă cu filosofia proprie... Eu i-am văzut pe toți la Junimea. Ce mititei erau pe lângă Maiorescu! Când lua el cuvântul și lămurea o chestiune încurcată, cine mai cutezà să adaoge o vorbă și cine se măsurà acolo cu superioritatea lui?

Dar osebit de aceste mărturisiri răzlețe, rolul lui Titu Maiorescu în evoluția culturală a țării apare considerabil. Fără să fi avut puteri bogate de creație (uneori folosirea ideilor altora i-a adus din partea adversarilor chiar învinuirea de plagiat), manifestările lui au avut atâta răsunet și înfățișau o așà perfecțiune, încât personalitatea sa lua câteodată proporții de supraomenesc.

Taina?

Cașì George Enescu, erà în domeniul său, un interpret amețitor, un executant prodigios. Ș'apoi ce unic șef de orchestră, capabil să trezească energiile cele mai rebele, să le coordoneze, să le însuflețească într'un magnific ansamblu de renaștere culturală!

In fața acestor ipostaze ale spiritualității sale dominante — cu înfățișări de vultur care planează în azur — cine mai stăteà să se întrebe, fermecat deatâta vrajă, câte idei noi a adus Maiorescu, și dacă alții n'au adus mai multe decât el ?

Șeful Junimii rămâne stăpânitorul uneì întregi epoce culturale, după cum Enescu

rămâne până astăzi încarnarea supremă a geniului nostru muzical.

Acei care nu pot face ca ei, — să scrie opere originale...

Titu Maiorescu și soția sa

TITU MAIORESCU și SOȚIA SA [1]

Titu Maiorescu a fost, cred, personalitatea intelectuală despre care am cele mai bogate aduceri aminte. Deaceia, cu toate că am scris în mai multe rânduri despre dânsul, n'am istovit încă stocul de amintiri și impresii ce mi-au rămas dela acest proeminent cugetător, care, fără să fi fost un maestru al gândirii mondiale, a fost maestrul gândirii *care ne trebuià nouă,* la un moment de confuzie, rătăcire și primejdie a vieții noastre culturale.

In rândurile ce urmează voi consemnà unele amintiri referitoare la Titu Maiorescu în legătură cu tovarășa lui, Ana Maiorescu (cea de-a doua soție a marelui profesor,

1) «Adevărul literar», August 1925.

împreună cu care înfăţişà — după cum se exprimă un fost elev şi intim al magistrului — o privelişte „de superioară armonie, aducând aminte unele împrejurări din viaţa lui Stuart Mill“).

*

Ana Maiorescu veneà regulat la toate lecţiunile universitare ale bărbatului ei. Că asistà la manifestările mai excepţionale ale acestuia, cum erau de pildă discursurile lui în parlament, lucrul nu are nimica uimitor. Dar să asculţi de ani întregi prelegere cu prelegere, acelaş curs, care cu toate silinţele de înnoire ale magistrului, se repetà identic într'o bună parte, aceasta reprezintă un record, chiar când erà vorba de a-l auzì pe Maiorescu, a cărui elocvenţă cuceritoare încântà ca o muzică.

Cu un sfert de oră mai înainte ca Maiorescu să-şi facă apariţia în sală, moş Marin, străvechiul pedel al Universităţii, purtând un scaun pe deasupra capului, strigà cu glasul lui de bariton: „Loc, Domnilor, loc“!

Puţin în urma lui păşeà Ana Maiorescu, foarte bucuroasă văzând că se menţine statornic, la lecţiile soţului ei, aceiaşi înghesu-

ială teribilă a unui auditoriu des ca peria. Se aşeză la poalele băncilor amfiteatrului, în scaunul ce i se adusese, înconjurată de regulă de studente, care fără a îndrăznì să-i vorbească, erau fericite de-a se aflà vecine cu dânsa, măcar ceasul acela de curs... Ana Maiorescu nu le prea adresà nici ea cuvântul, fiindcă fără să fi fost propriu vorbind mândră, păstrà totuş o rezervă, de persoană căreia nu-i place călcarea hotarelor.

Intr'o zi Maiorescu urmà să facă o lecţiune despre noţiunea „timpului". Aglomeraţia obişnuită pare că încă mai sporise cu un procent perceptibil. Când să pătrundă în sală, spaţiul ce-l aveà de străbătut până la catedră erà atâta de tixit de lume în picioare, că i-a trebuit, pentru a ajunge ,eforturile unui înnotător voinic pe care mereu îl scufundă valurile.

In ziua aceia Maiorescu erà deosebit de bine dispus. Fluenţa însufleţită pe care de obicei n'o avea chiar dela prima frază, acum păreà s'o aibă dela început. Altădată îţi făceà impresia, pela jumătatea lecţiunii, a unuia care îşi schimbă calul, trecând depe unul tot bun dar mai domol, pe

altul splendid și înaripat. Acum de-acapul pusese parcă șeaua pe acesta din urmă. Cadența lecțiunii se făceà într'un tempo mai viu și toată desfășurarea nu erà numai purtată de talent, ci mai erà colorată, și de ceiace se chiamă vervă. Exemplele pe care le aduceà ca aplicațiune apăreau nu numai ca podoabe foarte cu gust așezate, ci țâșneau luminoase din prisosul sufletului. Avea, în sfârșit, o dispoziție din acelea când persoana aceluia care vorbește nu se mai divide în două, lăsând deoparte de firul expunerii, ca pe un străin, pe omul particular, cu tainele și intimitățile sale. Acum întreaga lui ființă părea angajată în valul frazelor și te puteai așteptà oricând la sărituri de barieră din adâncul secret al sufletului, în albia expunerii filosofice.

Stăpâneà, poate și mai mult ca alte dăți, în chip suveran sala, cu care puteà să se joace oricum, și își roteà circular privirea, abătând-o din când în când afectuos asupra soției sale iubite, căreia îi jertfise fără ezitare prima lui căsnicie.

Filosofia „timpului“ se depănà într'o captivantă gradație. Magistrul voià să ne

arate că forma timpului este indisolubil legată de conştiinţa noastră şi din această cauză tot ceiace percepem şi tot ceiace trăim se desfăşură cu necesitate ca o *succesiune*. „Ce bine ar fi fost, domnilor, adăogă Maiorescu, să nu fi fost aşà! Să putem aveà o cunoaştere simultană a lucrurilor, să nu aibă cunoştinţa noastră forma de trecut, prezent şi viitor! Să cunoaştem dintr'o dată tot ce avem de cunoscut!“. După o enumerare dibace a câtorvà consecinţe mai banale care ar fi decurs din cunoaşterea simultană, Maiorescu făcând o pauză care trebuià par'că să sublinieze importanţa celor ce vor urmà, continuă mai departe, evitând ochii soţiei sale: „Dac'ai puteà să cunoşti de-acapul toate făpturile cu cari te vei încrucişà în viaţă, ai puteà să alegi dela început, fiinţa care îţi convine şi care îţi este cea mai potrivită. Dar aşa, cu forma succesivă a timpului, cu cunoaşterea pe rând, rişti să te înşeli şi să constaţi mai târziu că nu aceia care crezuseşi, erà făptura ce se armonizà mai bine cu chemările sufletului tău!“.

Majoritatea auditorului din sală, care cu-

noşteà biografia ilustrului profesor, a priceput aluzia, însă cei mai mulţi au luat-o ca o scuză pentru repudiarea primei soţii. Eu am avut altă impresie, mai ales că evenimentul acesta erà vechiu de cinsprezece ani, aş puteà zice prescris. Eu l'am interpretat ca un cald omagiu adus aceleia care erà de faţă, şi care, ca orişice femee, e bucuroasă să i se facă astfel de mărturisiri de faţă cu toată lumea.

O altă împrejurare în care a isbucnit la Maiorescu dorinţa de a-şi înălţà soţia cât mai sus, a fost următoarea. Scrisesem, în preajma licenţei, un mic studiu filosofic, pe care îl rugasem să mi-l citească. Cu acea bunăvoinţă exemplară şi cu acel interes mişcător de care dânsul dădeà veşnic dovadă când erà vorba de lucrările elevilor săi, Maiorescu mi-a luat manuscrisul, l-a cercetat şi mi-a dat întâlnire la dânsul acasă pentru a-mi comunicà observările lui. Fără a se amestecà prea mult în fondul problemii — obişnuind chiar exagerat să respecte independenţa cugetării — s'a ocupat, în ziua aceea, mai mult de consecvenţa logică a ideilor, neadmiţând aci nici o fisură, şi de

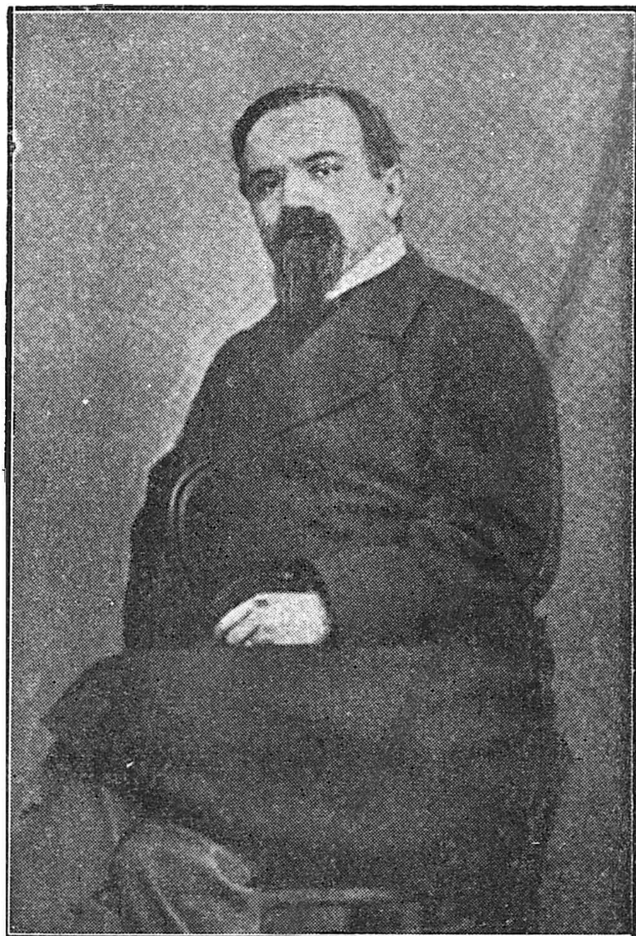
stilul lucrării pe care îl voià cât mai limpede şi mai adequat. In timp ce îmi pieptănà unele fraze, îmi spuse: „Mie îmi place în genere cum scrii d-ta, ai comparaţii frumoase... O! acì te deosibeşti mult de mine, care n'am dispoziţii pentru scris“. Trebuie să fi avut o privire complect aiurită, fiindcă dânsul revenì: „Da, da, *moi je suis un mauvais écrivain.* Eu *vorbesc* cu foarte multă plăcere, însă îmi este foarte greu să scriu“.

— Totuş, adăogaiu eu cu sfiiciune, stilul dv. este clasic.

— A! până la urmă, când dau la tipar, se mai îndreaptă; dar eu am un mare ajutor, în nevastămea...

Fireşte n'am cutezat să-i spun cu voce tare observaţia care mi-a trecut prin minte şi care cercà să mi se desprindă depe buze, ca o replică decisivă. Anume că stilul lui Titu Maiorescu a rămas neschimbat dela douăzeci de ani, atingând din primul moment perfecţiunea cu care s'a afirmat până la urmă, iar pe actuala lui soţie a cunoscut-o după patruzeci de ani şi s'a căsătorit cu dânsa la patruzeci şi opt.

Şi-am plecat cu convingerea că marele meu maestru, din motive care în ochii mei n'aveau nicio cătare, îmi spusese un *ne-adevăr*...

In memoria lui Titu Maiorescu

IN MEMORIA LUI
TITU MAIORESCU

— Cuvântare rostită în ziua de 15 Noembrie 1926 la Seminarul Pedagogic din Bucureşti cu prilejul denumirei acestuia: Seminarul Pedagogic «Titu Maiorescu»

Sunt extrem de fericit, că un nume care îmi este scump întru toate, numele profesorului meu, care mi-a înseninat sufletul şi mi l'a modelat într'o largă măsură, se ridică astăzi pe frontispiciul acestui însemnat aşezământ şcolar. Este un lucru, care poate ar fi trebuit să se întâmple mai demult şi nu numai pe firma unei singure şcoale, ci a cât mai multe. Lucrul totuş se face abià astăzi.

Nu s'a făcut cât timp Maiorescu erà în viaţă. In vremea lui existà o mentalitate excesiv de decentă, care te oprià să dai la instituţii, nume de oameni încă în viaţă.

Şi, deşì a fost ministru de instrucţie, nu şi-a pus numele său pe absolut nicio şcoală. Dupăce a dispărut, câţivà ani lumea erà prea ocupată cu griji de alt ordin, încât s'a uitat. Sunt astăzi fericit, că pot prezidà acest început de reparaţie faţă de memoria lui, zic început, fiindcă am convingerea că exemplul va fi continuat şi mai departe.

Este adevărat, că Maiorescu nu a fost director al acestei şcoale, însă, fără să fi condus şcoala aceasta, Maiorescu, este acela, care a creiat condiţiunile de viaţă în care se poate desvoltà o asemenea şcoală. Vedeţi, este deosebire între autor direct şi autor indirect. Pe globul solar nu trăiesc fiinţe vii, cu toate acestea fiinţele vii cari se desvoltă pe pământ, se desvoltă graţie luminii solare şi cu toate că soarele nu poartă vietăţi, nu are faună, totuş nu este deplasat să se cânte un imn soarelui, ca autor al vieţii de pretutindeni. Prinurmare, dacă Maiorescu, n'a fost chiar conducător direct al acestei şcoale, el este acela care a creiat posibilităţile ca să se desvolte şcoale de acestea.

Dacă seminarul pedagogic este un atelier

al științii pedagogice, și dacă pedagogia este iscusința și arta de a învăță pe alții, cine se poate comparà în țara aceasta cu meșteșugul pe care l'a avut Maiorescu, ca să învețe pe alții?

*

Maiorescu n'a fost decât prea puțin profesor oficial de pedagogie, dar a fost mai mult decât atât: a fost pedagogia însăși.

Cu acea claritate excepțională, cu acel meșteșug de a'și gradà ideile într'o ascendență desăvârșită, cu vraja cuvântului său, care aveà câteodată cevà din tainele magiei, cu o totală lipsă de pedantism, Maiorescu erà un dascăl, care cunoșteà deplin toate câte se scriseseră în specialitatea lui, dar toată această erudițiune bogată o folosià ca un instrument, nu ca o etalare. În definitiv un profesor trebue să se asemene mai mult cu un agricultor, decât cu un expozant de unelte agricole, și din acest punct de vedere Maiorescu, făceà din știința lui un instrument ascuns cu dibăcie, cu care pătrudeà în suflet, cu care prefăceà sufletul, cu care făceà oameni întregi.

Mai presus de toate aceste însuşiri, Maiorescu aveà marele talent de a deşteptà forţele latente în fiecare din ascultătorii săi, de a încolţì în sufletul lor problemele de gândire şi dragostea de ele. S'a vorbit despre optimismul lui Maiorescu. Intr'adevăr, ceiace dădeà avânt activităţii lui, erà o încredere naturală, o încredere nesdruncinată în progres. Ştiu, că a fost învinuit de pesimism. Este foarte drept, că Maiorescu expuneà cu foarte multă minuţiozitate şi apreciind nu punctul de vedere, dar genialitatea evangelistului pesimismului, a lui Schopenhauer, pentrucă la Maiorescu mai există încă o convingere, ş'anume: ca să ai dreptul să-ţi afirmi o părere proprie, trebuie mai întâi să cunoşti şi să înlături toate ideile contrarii, cari stau în drumul ideii tale.

Mi-aduc aminte, când eram de etatea şcolarilor de acì, că am asistat la o conferinţă la Ateneu, rostită de un diletant, care combăteà pesimismul cam în modul următor. Voind să arate, că toată viaţa, de dimineaţă până seara, este o desăvârşită încântare, făceà cam astfel de considera-

ţiuni: Te deştepţi dimineaţa şi vezi soarele răsărind. Ce frumos şi ce bucurie! Ţi-e foame şi bei o cafea cu lapte ,ce deliciu! Faci o plimbare. Ce plăcere! Şi te duceà astfel din desfătare în desfătare, până la apusul soarelui.

Maiorescu îşi dădeà foarte bine socoteala, că nu se poate să statorniceşti optimismul, tratând într'un mod eftin obiecţiunile, cari se aduceau împotriva vieţii din partea pesimiştilor. Deaceia studià atent pesimismul şi nu-l tratà cu uşurinţă. Incolo erà omul cel mai plin de încredere.

Este bine să menţionez totdeodată şi o latură morală a activităţii sale de profesor, anume extraordinara lui punctualitate. Maiorescu nu a cunoscut lipsa dela curs, nici măcar întârzierea dela ora de curs şi dacă un dicton destul de vechiu spune, că exactitatea este politeţea regilor, eu aş fi de părere să se sublinieze, că exactitatea mai este şi o datorie fundamentală a profesorului şi o condiţiune de viaţă a şcoalei ca atare.

Maiorescu, ne-a fost la toţi profesor de exactitate şi chiar dacă foştii lui elevi avem

câteodată un moment mai de oboseală, vreo clipă de indolenţă, auzim ca o mustrare în fundul conştiinţii noastre, un glas care ne trimete la şcoală: este glasul lui Titu Maiorescu.

*

Domnule director, vă felicit pentrucă aţi avut întâi de toate cultul suvenirului, dumneavoastră care aţi fost un elev preţuit al lui Titu Maiorescu, şi fiindcă aţi avut buna inspiraţie de a-mi propune să accept, ca numele lui Titu Maiorescu să fie ridicat pe frontispiciul şcoalei d-voastră. Este cred un moment de bucurie pentru noi amândoi şi am convingerea că numele lui Titu Maiorescu suit pe firma acestei şcoale va rămâneà ca un simbol. Un poet francez vorbind despre Napoleon spune, că în numele lui se cuprind şi se aud sunete de clopot şi bubuit de tunuri. Pentru noi cel puţin în numele lui Maiorescu, se cuprinde deasemeni o serie de lucruri importante. Este un nume din care se revarsă parcă automatic, seninătate, rectitudine şi dragoste de frumos. Fie, ca toate aceste însuşiri, cari

se cuprind în acest nume simbolic să se reverse permanent în sufletul acestei școale și să-i creieze o atmosferă înălțătoare, în care dânsa nu va puteà decât să propășească.

Maiorescu şi... Ţichindeal

MAIORESCU ŞI... ŢICHINDEAL [1])

Nu va fi vorba să fac o paralelă literară, dela care s'ar da îndărăt şi cel mai meşter jucător pe frânghia analogiilor, ci numai să povestesc o împrejurare în care s'au găsit faţă în faţă aceste două nume, într'o crâncenă concurenţă, din care a trebuit să iasă un învins ș'un învingător.

Aveam calitatea de ministru al instrucţiei publice și mă aflam în cea mai groaznică zi a săptămânii: ziua audienţelor. Zi în care nu creiezi și nu construești, nici măcar nu ai răgazul dispozițiilor de interes obștesc, ci trebue să asculți doleanțe individuale, și mai ales stăruinți de discretă călcare a legii.

1) «Adevărul literar». August 1928.

Incepusem să primesc unul câte unul, în ordinea sosirii, şi tocmai ascultam plângerea unui părinte, al cărui fiu de-o rară inteligenţă rămăsese repetent, când şeful de cabinet ţâşnì, pe uşă fără să-l fi sunat, şi-mi spuse pe nerăsuflate:

— Domnule Ministru, a sosit o delegaţie din Arad şi roagă s'o primiţi cu precădere.

— Intâiu să isprăvesc cu Domnul...

Tânărul meu aghiotant se îndreptă să iasă, dar păreà că şovăeşte şi sfârşì prin a se întoarce cu faţa la mine.

— Sunt toţi în ţinută de ceremonie: redingote şi jobene, adăogă dânsul cu importanţă.

— Nu te emoţiona, aşa sunt ardelenii, protocolari; am puteà lua chiar exemplu în privinţa asta...

Şeful de cabinet ieşì. Câtevà minute încă, şi solicitatorul care se aflà la mine, uimit că nu-i acord o nimica toată: un nou examen, în faţa unei comisii de încredere, pentru fiul său declarat repetent, se retrase bombănind.

Apăs butonul soneriei şi spun şefului de cabinet să introducă delegaţia.

Acesta, înainte de-a executà ordinul, crede necesar să-mi dea unele amănunte.

— Am tras cu urechea în anticameră și fără să fi auzit toată conversația, am înțeles că vin să protesteze, fiindcă ați dat școalei normale de acolo, numele lui Titu Maiorescu... Ce-o mai fi și asta!?

— Lasă vorba și introdu delegația.

Adevărat, tânărul meu colaborator nu se înșelase. Prinsese nodul chestiunii. Delegația introdusă, după câtevà temenele ceremonioase, îmi spuse prin glasul celui mai cu vază dintre dânșii următoarele:

— S'a publicat în Monitor un decret regal, prin care școala noastră normală se va chemà pe viitor „Titu Maiorescu". N'am înțeles pentru ce ați ales acest nume care nu este potrivit...

— N'ați înțeles? Să vă lămuresc eu dece. Titu Maiorescu, pe lângă că a fost un mare îndrumător în cultura românească, a mai fost și director de școală normală, — la Iași. Acì a organizat admirabile lecții practice, cu care a tras brazde în domeniul pedagogiei naționale. I-aș fi dat numele său,

şcoalei normale unde a profesat, dar aceasta se chiamă de mult „Vasile Lupu“, şi înţelegeţi bine, că nu poate fi vorba să înlătur evocarea însemnatului domnitor. Trebuià totuşi să dau o satisfacţie memoriei lui Maiorescu, mai ales că el trăise într'o vreme, când sufletul erà mai scrupulos şi mai sfielnic, şi oamenii, oricâtă putere ar fi avut la dispoziţie, nu-şi dădeau numele, ei singuri, instituţiilor pe care le obläduiau... Pe urmă se socoteà aceasta, ca cevà rezervat după moarte...

Am găsit Şcoala Normală dela D-voastră fără nume. Am fost bucuros să-l înscriu pe acel al marelui profesor şi eram sigur c'o să vă pară bine, mai ales că Maiorescu erà şi Ardelean...

— Da, a fost, îngână acelaş orator al delegaţiei, cu aprobarea vizibilă a celorlalţi,...... însă n'a rămas în Ardeal, ş'apoi nu erà din părţile noastre...

— Ei asta!

— Noi vă rugăm să schimbaţi.

— Peste putinţă!

— Suntem acì de toate nuanţele şi vă cerem necondiţionat să reveniţi.

— Şi dacă nu voi cedà.

— Să faceţi dreptate.

— Care dreptate?

— In loc de Maiorescu să puneţi pe Ţichindeal.

— Asta se chiamă dreptate?

— Mai întâiu acesta erà dela noi şi a trăit la noi...

— Dar se potriveşte, creştinilor, unul cu altul, Titu Maiorescu şi... Ţichindeal?

Preopinentul meu mă privì fix, dar dupa puţin, duritatea iniţială a ochilor se prefăcu într'o blândeţe compătimitoare. Privirile tuturor din delegaţie se acordară, până la uniformitate, cu acea a purtătorului de cuvânt, ca instrumentele într'o orchestră bine dirijată. Eram împresurat din toate părţile de un val de milă adevărată...

— Probabil, Domnule ministru, că n'aţi citit niciodată pe Eminescu.

— Cum?

— ...Adică „Epigonii" lui Eminescu.

Mi s'a părut înjositor să protestez şi nu ştiu de ce am crezut că e mai potrivit cu situaţia, să răspund cu brutalitate.

— Eu n'am cetit pe Eminescu.

— Vă rugăm mult să răsfoiţi „Epigonii", reluă, cu trufie protectoare, preopinentul meu, şi o să vedeţi atuncea cât de mare a fost Ţichindeal...

Desigur pentru a-mi da răgaz să-mi întregesc studiile literare şi să mă pun la curent cu bucata eminesciană, delegaţia mi-a cerut voie să se retragă şi autorizaţia de-a revenì peste trei zile, pentru răspunsul definitiv......

Aşà dar romantismul eminescian, care idealizà trecutul şi scoborà actualitatea, care ataşà epitete iperbolice învăţăceilor şi scribilor mai vechi:

„Văd poeţi ce scriu o limbă ca un fagure
[de miere.
„*Ţichindeal* gură de aur, Momulean glas
[cu durere",

romantismul acesta poetic, lipsit de orice obiectivitate şi măsură, slujeà acum ca mărturie istorică şi argument decisiv. Iar atunci când Maiorescu în „Direcţia nouă" relevând pe Eminescu, îi reproşà totuşi la cele trei poezii începătoare, „abuzul de antiteze" şi idealizarea absurdă a unui trecut destul de modest în sine, aveà — cine ştie? — poate

și presentimentul chestiei personale, când va fi pus în cumpănă de meritele sdrobitoare ale lui Ţichindeal...

Trebue să destăinuesc acum că după cele trei zile de gândire, m'am plecat voinţei delegaţiei și am ridicat pe frontispiciul şcoalei, în locul lui Titu Maiorescu, pe Ţichindeal. Cu ce inimă, numai eu știu!...

Dar ar fi fost prea mult să mi se pretindă rezistenţa, căci după ce trecusem în ochii delegaţiei ca un mare ignorant, nu-mi rămâneà decât o compensaţie: să nu apar cel puţin și ca un îndărătnic.

Maiorescu
şi eliberarea Ardealului

MAIORESCU ŞI ELIBERAREA ARDEALULUI [1])

— Cu prilejul a zece ani dela Unire —

Ardealul a fost pentru România antebelică — cu toate că aveà şi alte revendicări naţionale — socotit, ca expresia cea mai autentică a idealului nostru naţional. O fi fost faptul că erà cea mai întinsă dintre provinciile râvnite? Sau o logică geometrică ce întregeà semicercul vechiului regat în acelaş chip în care luna nouă se preface în lună plină? Ori împrejurarea că acolo fusese leagănul românismului? Sau vraja Occidentului pentru ţările răsăritene, care ne împingeà să preferăm înainte de toate iredenta dela Apus?

O fi fost câte cevà din toate, dar este

1) Apărut sub alt titlu în «Dimineaţa» din 2 Decembrie 1928.

netăgăduit că preponderența Ardealului în ierarhia aspirațiilor noastre — a așà zișilor astăzi regățeni — ajunsese până la identificarea sa exclusivă cu idealul nostru național. Cine nu-și amintește, de coloritul Ligei Culturale, dar mai ales de faptul că acei care în era neutralității se gândeau cu drag la Basarabia și se încălzeau la ideia reîntoarcerii sale, nu erau tratați numai ca oameni care nu calculează bine politicește, dar aproape ca trădători ai aspirațiilor poporului nostru.

Se puteau combate desigur argumentele unui Petre Carp care prevedeà victoria germană și aminteà că Transilvania nu făcuse parte, ca Basarabia și Bucovina, din cele două principate românești, — cașì cum configurația *accidentală* și plină de vicisitudini a celor două principate, puteà constituì baza imutabilă a revendicărilor noastre, etnice mai înainte de orice! Dar că la această polemică legitimă se adăogà, adesea cu sinceritate, învinuirea de-a fi contra „idealului național“, aruncată acelor care într'un fel lărgeau cuprinsul aspirațiilor noastre, dovedește ce loc covârșitor ocupà Ardealul

în conştiinţa năzuitoare a vechiului regat, ajungând până la sinonimie cu idealul nostru naţional.

De altfel pentru Transilvania nu numai că se amânau alte revendicări tot așà de îndreptăţite, dar vechiul regat erà gata să se jertfească chiar pe sine, socotind că este preferabilă vechii situaţii de despărțire politică, nu numai desrobirea Ardealului, în cazul fericit al isbânzii, dar chiar robirea noastră, în ipoteza înfrângerii, *dacă am fi putut rămâneà cu toții împreună!*

*

Sunt zece ani decând s'a pus capăt epocii de aşteptare înfrigurată, de nădejdi căptușite cu grijă, de primejdii de moarte. De zece ani Ardealul trăeşte laolaltă, în aceleaşi hotare cu vechea ţară, subt ochii încă uimiţi ai generaţiei noastre, ursită să vadă aceia ce-a văzut ea singură, și pentru acei cărora li se va povestì ce-a fost și pentru acei cărora nu li se mai poate povestì nimic. Ne-am temut și noi câtăvà vreme, că în momentul alipirii Ardealului vom face parte din ultima categorie, odihnind demult în cimitire. Dar că lucrul acesta se va pro-

duce, și nu târziu din cale-afară, de asta nu m'am îndoit.

Dintre hârtiile vechi, pe care le recitesc mai cu plăcere este și-o scrisoare a fostului meu dascăl, Maiorescu, pe care mi-o scrià din Abazzia la 5/18 Ianuar 1906 și 'n care răspunzându-mi unei scrisori ce i-o adresasem din Leipzig, îmi spuneà următoarele:

...„Dar ce nu-mi pare nemerită este proorocirea D-tale despre distrugerea imperiului austriac. Eu aud acest cântec de vre-o 50 de ani și am demult experiența că cea mai zădarnică îndeletnicire este proorocirea istorică pe o scară mai întinsă“....

Aceste rânduri îmi amintesc de încrederea cu care îi așternusem pe hârtie, că Austro-Ungaria — pe care o vizitasem de curând — se va prăbușì fără întârziere...

Bătrânului meu dascăl nu-i veneà să creadă. Și Goethe, trecut de 60 de ani, în preajma războiului de emancipare a Germaniei îngenunchiate, spuneà literaților mai tineri care scoteau văpăi de entusiasm patriotic: „Nu vă mai agitați de geaba. Omul (erà vorba de Napoleon I-iu) este prea puternic. Nu vă scuturați lanțurile, căci le veți face să intre și mai adânc în carne!”

Acest scepticism nu scade gloria lui Goethe, deşì ridică pe acei care nu i-au ascultat cuvântul, au crezut, şi au făcut altfel decât prezicerile lui.

Nu-mi fac nici un merit că am întrevăzut mai bine viitorul decât marele meu profesor. Prooroci în realitate nu eram nici eu, nici dânsul. Dar eu aveam avantajul să fac parte dintr'o generaţie care nu-şi istovise seva înfăptuirii, şi să desluşesc glasul tainic al unei serii de oameni care nu se vor mărginì odată să profetizeze, ci vor intervenì ca factor cauzal, care să pue profeţia pe picioare....

A p e n d i c e

Abbazia, 5/18 Ian. 1906.

Iubite d-le Petrovici,

Deabià aici, unde am venit pentru scurta vacanţă de Crăciun, am timp să răspund la scrisoarea D-tale din 12 Nov.

E caracteristică impresia ce ţi-a lăsat-o Viena şi e bine că ţi-a lăsat-o aşà: veselie, cu toată vremea urâtă. Să încerc o explicaţie?

Or ce civilizaţie superioară scoate la iveală arta frumoasă şi meseria artistică. Arhitectura şi statuele de pe stradă, pictura în galerii, desemnurile la etalaje, muzica la teatru, fie şi strălucirea elegantă a unui balet, apoi micile comodităţi ale traiului de toate zilele: pavajul mai neted, iluminatul mai viu, uşa şi fereastra mai uşor deschise şi închise, scaunul mai potrivit, patul mai elastic, toaleta mai curată; toate linguşesc impresionabilitatea omului.

Iar unde e mai multă artă, e mai multă veselie. Vorba lui Schiller:

ernst ist das Leben
heiter ist die Kunst.

Tot aşa de firesc e că la Burg, în cripta caputinilor şi în «Schatzkammer» ai simţit oarecum vetustatea istorică a unei vechi Case Domnitoare. Cred că e nemerită şi aplicarea psihiologică la cugetările probabile ale unui suveran cu asemenea tradiţie.

Dar ce nu-mi pare nemerită este proorocirea despre distrugerea imperiului austriac.

Eu aud acest cântec de vre'o 50 de ani, şi am de mult experienţa, că cea mai zadarnică îndeletnicire este proorocirea istorică pe o scară mai întinsă. Deabia poţi prevedeà pe un an—doi câteva deslegări politice parţiale în lăuntrul unui stat. Nu te a pus pe gânduri cazul lui Napoleon I, care la 1816 «prevedeà» sau republicanizarea sau rusificarea Europei peste 50 de ani?

Şi cazul lui Littré, care la 1852 a prevăzut» ca pozitivist cu certitudini ştienţifice, că de atunci înainte erà asigurată *pacea* universală?!

Imi scrii că vei rămâneà probabil numai în Lipsca. Atunci ai să cunoşti prea puţin din cultura germană. Trebue să mai mergi pe o lună—două la Iena (de unde în dese excursii la apropiatul Weimar cu reminiscenţele vii de la Goethe-Schiller), apoi o lună la Berlin, o săptămână la Dresda (galeria de picturi!). La nevoie scurtează cu vre-o 2 luni şederea în Lipsca.

Dealminteri sfaturile bătrânilor nu prea sînt

urmate de cei tineri, şi va fi având şi aceasta noima sa.

Cu o prietenească strângere de mână.

T. MAIORESCU.

București, *16 Febr. / 1 Martie* *1906.*

Iubite Domnule Petrovici,

Cu «prevederea» D-tale în privința advocăturii mele s'a întâmplat cum se va fi întâmplat adeseori cu asemenea prevederi (și aceasta încurcă pozitivarea sociologiei): s'a realizat *fiindcă* mi-ai comunicat-o.

Nici nu mă mai gândeam la advocătură, când mi-a sosit scrisoarea D-tale; dar după ce-am cetit-o, am găsit argumentarea D-tale (a D-tale, nu a mea, căci până atunci nu-mi trecuse prin cap) așa de întemeiată, încât la 11 fevruarie (în ajunul împlinirii celor 5 ani din proiectul de lege) am cerut reînscrierea în barou.

De unde rezultă, că scrisoarea D-tale nu a cuprins o simplă prevedere, oarecum teoretică, ci a devenit un element cauzal și s'a amestecat în realitatea practică.

Ce complicări ale sociologiei izvorăsc din acest exemplu *tipic!*....

Răspunsul D-tale la observările lui Bogdan-Duică

după cum aflu dela d. Pangrati, va fi publicat în numerele de Martie şi Aprilie ale revistei lui Haret.

Al D-tale, bătrâneşte şi nu prea,

T. MAIORESCU

București, *27 Maiu / 9 Iunie* *1906*

Iubite Domnule Petrovici,

Răspund la cele două întrebări ale D-tale:

1) Curentul filozofic în timpul studierii mele la Berlin (toamna 1858 până la Iunie 1861, cu intermitente călătorii la Paris pentru licența în drept) era pe deoparte combaterea Hegelianismului prin profesorul chemat pentru aceasta și influent la guvern A. Trendelenburg; alături de aceasta un rest de Hegelianism expirând, reprezentat prin bunul orator Karl Werder (care însă se mărgineà să propue psichologie și spirituale aplicări de estetică, pentru cari ținea și conferențe la Curtea Reginei Augusta), și prin superficialul frazeolog Michelet, prof. extraordinar.

La plecarea mea din Berlin pentru a veni în țară, în 1861, însuși profesorul Werder m'a sfătuit să mă ocup de Schopenhauer pentru a ajunge prin el la Kant «Critica rațiunii pure» ca la un isvor ce va trebuì din nou desfundat.

Ca să ai o idee de Trendelenburg, du-te la bi-

bliotecă şi aruncă-ţi ochii în cartea lui *Logische Untersuchungen.* Iar pentru Hegelianismul berlinez dela 1860 61 cere tot la bibliotecă *Der Gedanke, philosophische Zeitschrift,* organul societăţii filozofice berlineze, din care făceam şi eu parte. In volumul I al acestei reviste (1 Oct. 1860) găseşti un articol (pag. 8) *Ueber die gegenwärtige Stellung der Hegel'schen Philosophie.*

In acelaş volum (pag. 250) o notiţă despre mine. (Insă eu nu eram încă profesor, de abià în Noemvrie 1862 am fost numit la Iaşi). In aceaşi revistă vol. II (pag. 112) o discuţie asupra unei conferinţe a mea, pag. 123 o disertaţie a lui Lassale, şi el membru al acelei societăţi, şi pe atunci nu încă agitator socialist!

In vol. III (pag. 18) un articol al meu despre Herbartianul Cornelius, etc., etc.

2) In acel moment la Berlin, ca impresie generală în profesorime şi studenţime (în afară de acea vorbă inteligentă, dar individuală a lui Werder). Kantianismul nu erà considerat ca o valoare de actualitate. Dar începeà să se simtă influenţa lui Schopenhauer, şi cred că în urma acesteia şi în parte din cauza ei s'a redeşteptat (după vreo 10 15 ani) preponderanţa Kantiană şi în orice caz înlăturarea lui Fichte, Schelling şi Hegel, cu toate că acest din urmă a mai trăit — dar nu în specialităţi filozofice — prin şcolari de ai săi foarte însemnaţi în mişcarea culturală a Europei între 1860 şi 1890, ca d. e. excelentul profesor de drept civil şi apoi

ministru austriac, Unger, profesorul de economie politică dela Viena Lorenz von Stein şi socialiştii Marx şi Lassalle.

Impresia mea este însă, că astăzi tocmai partea dialectică Hegeliană în scrierile acestor oameni li se impută ca un motiv de eroare sau cel puţin de confuziune....

Iacă un lung răspuns la întrebările D-tale, şi e aşa de lung, fiindcă în asemenea materie ai totdeauna simţimântul, că este cu deosebire grea o pricepere de oarecare exactitate, chiar pentru un om aşa de inteligent precum eşti D-ta. Deabia poţi pricepe o atmosferă intelectuală din propria ta înconjurime; dar-mi-te una de acum 46 de ani, transmisă şi filtrată prin alt cap!

Cu o prietenească strângere de mână.

T. MAIORESCU.

Bucureşti, 12 Noemvrie 1906

Iubite d-le Petrovici,

Te felicit

Te felicit, ca începutul cursului D-tale universitar nu s'a făcut cu laudele banale, îndărătul carora se ascunde şi nu se prea ascunde indiferenţa banală, ci s'a însemnat şi prin manifestări de opoziţie, provocate direct de oameni de felul invidiosului N.

Sper că nu e amestecat şi d. Bogdan-Duică.—Se arată fum de unde se înalţă flacără.

Imi pare bine, că ai găsit sprijin la d. Teohari Antonescu. Nu uità, că între profesorii de valoare ai universităţii din Iaşi, sânt şi dd. Matei Cantacuzino şi Ralet.

Al D-tale, cu afectoasă considerare.

T. MAIORESCU.

Mic manuscris

T. M.
roagă pe d. Petrovici să
dea bunul său articol
la redacția „Gîndirei" chiar
astăzi, dacă se poate; dacă
nu, mâine dimineața, ca
să apară cât mai
curând

CUPRINSUL

